

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

DVA JEZIKA, JEDNA VIZUALNA KULTURA. PRIKAZ IZLOŽBE ŠTAJER-MARK. RAZGLEDNICE POVIJESNE DONJE ŠTAJERSKE 1890-1920, GRAZ MUSEUM (3. 10. 2019. – 19. 2. 2020.)

U vrijeme prije pandemije korona virusa, u ona blažena vremena kada se nesmetano moglo putovati iz Zagreba u obližnji Graz, obilazak tamošnjih muzeja i čestih, vrlo uspješnih izložaba, predstavljalo je gotovo redovitu potrebu. Osobito se to odnosi na izložbe koje već desetljećima iznimno uspješno organizira tamošnji gradski muzej, orijentiran, dakako, gradskim i širim štajerskim temama. Tako je bilo i s posljednjom, predpandemijskom izložbom »Štajer-Mark. Razglednice povijesne Donje Štajerske 1890-1920«, održanom u spomenutom Graz Museumu, na adresi Sackstrasse 18, u samome središtu grada, od 3. listopada 2019. do 19. veljače 2020. godine. Izložba je nastala kao rezultat zajedničke suradnje Kulturnog društva Član VII za austrijsku Štajersku/ Pavlova hiža i FWF projekta (P-28950) Postcarding Nation, Language, and Identities Sveučilišta u Grazu.

Izložba je i uoči službenog otvorenja izazivala veliki interes kako austrijske, tako i slovenske javnosti. Posjetitelje se nastojalo privući intrigantnim pitanjem o tome koliko uistinu poznaju Štajersku. Neizbježno pitanje koje se provlačilo uoči i tijekom izložbe glasilo je: znate li da danas postoje dvije Štajerske, jedna u Sloveniji, druga u Austriji, a da su nekada obje činile jedinstvenu pokrajinu u zajedničkoj državi? Naglašavalo se kako su slovenska pokrajina Štajerska i austrijska pokrajina Steiermark sve do 1918. godine činile jednu od krunskih zemalja Habsburške Monarhije, čije je središte predstavljao višejezični Graz/Gradec. Autori su već u pozivu naglašavali kako su se trudili pristupiti ovom dvojezičnom krajoliku s velikom osjetljivošću i putem vrlo raširenog medija tog vremena - razglednicama. Izložba je zapravo nastojala odgovoriti na postavljena pitanja o suživotu, suradnji, ali i suprotnostima između njemačkog i slovenskog stanovništva Donje Štajerske i njihovog glavnog grada Graza u protekllosti.

Sam termin Štajerska podrazumijeva danas povijesnu pokrajinu koja je 1918. i slomom Austro-Ugarske Monarhije, podijeljena između Austrije i Slovenije, tj. Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Danas stoga postoje dvije Štajerske. Slovenska, Donja Štajerska, zahvaća istočni dio Republike Slovenije između rijeka Mure i Save te Sutle i Savinje te obuhvaća gospodarski razvijeno područje s nekoliko gradskih središta, među kojima se izdvajaju Maribor i Celje. Austrijska, tj. Gornja Štajerska, austrijska je savezna pokrajina Steiermark koja obuhvaća oko $\frac{3}{4}$ nekadašnjeg povijesnog teritorija Štajerske, a njen glavni grad Graz drugi je austrijski grad po veličini u Republici Austriji. Povijesna pokrajina Štajerska od 13. stoljeća bila je u posjedu Habsburgovaca, a na njenom području je osim germanskog živjelo i znatno slavensko stanovništvo. U vrijeme njemačke kolonizacije germaniziran je sjeverni dio Štajerske, dok se u njezinu »donjem« dijelu održao slovenski etnički element. Zanimljivo je spomenuti kako su se granice upravnih okruga iz 1849. i granice Austrije i Kraljevine SHS iz 1918.–19., prema sporazumu iz Saint-Germaina, uglavnom pridržavale tih etničkih granica. Ranije spomenuta Donja Štajerska s gradovima Celjem i Mariborom pripala je novoj jugoslavenskoj državi, a ostatak Austrije kao savezna zemlja Štajerska. U vrijeme Drugog svjetskog rata Donja Štajerska privremeno je bila pripojena Njemačkoj (1942–45), a zatim je ponovno pripala Jugoslaviji. Posjetitelj muzeja već se u predvorju suočava s navedenom fenomenologijom i prethodno naglašenom jezičnom dvojnošću prostora. Na zidu su ispisana dvojezična imena donjoštajerskih gradova, kao što su Maribor/Marburg a.d. Drau, Ptuj/Pettau, Lenart/St. Leonhard, Velenje/Wöllan, Celje/Cilli, Zidani Most/Steinbrück, Sevnica/Lichtenberg, Brežice/Rann itd. Zanimljivo je spomenuti kako tekst službene štajerske himne pod nazivom »Dachsteinliedes« još uvijek utjelovljuje granice povijesne Štajerske - sve »do Save i Drave«. Austrijska glazbena skupina Anjada a Noar 2013. godine napravila je adaptaciju nove štajerske himne

i pretočila dio teksta na slovenski jezik te na taj način tematizirala zajedničku prošlost austrijskih i slovenskih Štajeraca. »Štajerska himna« na svojevrzni je način zaživjela i na ovoj izložbi u novoj adaptaciji popularnoga gradačkog glazbenika Rainera Bindera Krieglsteina.

Ulazak iz muzejskog predvorja u prvu tematsku sobu upućuje posjetitelja na glavni medij putem kojeg su autori izložbe nastojali testirati svoju tezu. Sve počinje jednostavnim upitom o tome može li se zamisliti krajolik, a da se prethodno ne upoznaju mnoge njegove slike? Ako nam se pitanje danas čini nezamislivim, za većinu ljudi u 19. stoljeću bilo je to nešto sasvim normalno. Malo je tko imao pristup skupocjenim fotografijama i fotoaparatima, a čak su i ondašnje novine imale malo ilustracija. Za većinu štajerskog puka slike su postale dio svakodnevnog života samo uz cjenovno pristupačne razglednice. One su bili male, praktične, lako prenosive i namijenjene prvenstveno za razmjenu. Razglednice, već od same svoje pojave, stvorile su novi oblik vizualne komunikacije u kasnom 19. stoljeću. Prikazivale su ponajprije krajolike, prirodne ljepote, mjesta za izlete, gradove, ulice i zgrade. Zahvaljujući razglednicama ljudi su odjednom mogli vidjeti mjesta koja nikad ranije nisu posjećivali. S razglednicama su dobili novi prostorni prikaz i vizualni doživljaj samog prostora. Razglednice su omogućile i nove oblike sporazumijevanja. Kod velike većine stanovništva koje ranije nije znalo pisati, pobudile su želju za opismenjavanjem. Ovaj novi, brzi i jeftin oblik komunikacije odgovarao je društvu zaokupljenom okretnošću i dinamikom. Uključenjem u mrežu Južnih željeznica, gradovi poput Maribora i Celja u vrlo su se kratkome vremenu razvili u jaka industrijska i privredna središta. Takva promijenjena situacija iziskivala je brojne selidbe, putovanja i nove oblike komunikacije pa su mnoge obitelji ostale u kontaktu uglavnom putem razglednica. U danima prije telefona, razglednice su bile svakodnevno sredstvo komunikacije.

I stanovnici Donje Štajerske također su doživljavali i upoznawali svoj krajolik na taj, tada potpuno novi način. Za izradu, pak, razglednica bilo je potrebno više sudionika: fotografi, izdavači i tiskari. Dok je fotograf pružao »samo« fotografski snimak, izdavač je imao zadatak predavati narudžbe za proizvodnju tiskari. U Donjoj Štajerskoj djelovale su nadregionalne izdavačke kuće, iz Graza ili Beča, kao i iz Njemačkog carstva. Prva izdavačka kuća koja je izradila razglednice s motivima Donje Štajerske 1891/92. godine bila je bečka umjetnička ustanova Lesk & Schwidernoch. Međutim, vrlo brzo razvile su se i lokalne izdavačke kuće koje su izdavale razglednice. Zanimanje za razglednicama naglo je poraslo pa su ponekad razglednice naručivali i prodavači knjiga, robne kuće, gostionice, koje su istodobno postale i izdavači.

Nakon ovih uvodnih panoa, na kojima su objašnjene uloga i značaj razglednica u njihovoj ranoj, afirmativnoj fazi, otvara se prostor pitanju jezične problematike i nacionalne identifikacije na štajerskom prostoru. Na području habsburške Donje Štajerske stanovnici su se dijelili uglavnom po tome jesu li govorili slovenskim ili njemačkim jezikom. Nije postojao prikladniji kriterij od jezika za takvu podjelu u dva nacionalna tabora. Godine 1880. stanovnici su se već počeli opredjeljivati za jedan ili drugi narodni tabor, a atmosfera među nacionalistima s obje strane postajala je sve napetija. Njemačko društvo »Steiermark« po tome je pitanju bilo naročito aktivno. *Njemstvo* je na razglednicama toga društva bilo često alegorično prikazivano. Uglavnom se radilo o motivima *Germanije*, koja maše hrastovim listom ili, pak, motivima germanskih junaka. Ukoliko su stanovnici željeli pružiti potporu takvim društvima, kupovali bi njihove znakove, tzv. narodne priloge. Njihovim javnim nošenjem izražavali su također i svoju potporu za »narodnu stvar.« Međutim, da jezik ljudima očito nije bio razdjelnicom i preprekom u komunikaciji, jasno je i iz njegove uporabe na razglednicama. Kako je praksa pokazala, stanovnici Donje Štajerske obično su odabirali jednu od razglednica koje su bile na zalih i koje su trenutno bile raspoložive, bez obzira na jezik na kojem su bile otisnute. Tako slovenske poruke nalazimo na razglednicama s natpisima otisnutim na njemačkom i njemačke na razglednicama sa slovenskim natpisima. Pošiljatelji razglednica također bi počesto i ime mjesta otisnuto na razglednici napisali na drugom jeziku (slovenskom ili njemačkom), kako bi primatelju bilo jasno u kojem su se mjestu konkretno nalazili. Stoga možemo govoriti o dva jezika, ali jednoj vizualnoj kulturi. Vješti i pragmatični nakladnici obično su izdavali razglednice i na slovenskom i na njemačkom jeziku, a slični su motivi bili otisnuti i na njemačkom i na slovenskom ili dvojezično. Tako je tehnologija ispisa slika stvorila zajedničku vizualnu kulturu koja se razlikovala samo na razini jezika. Uzet ćemo za primjer kraj Kapela/

Kapellen, gdje su bile tiskane uglavnom slovenske ili dvojezične razglednice. Izdavači su dijelom upotrebljavali isti slikovni materijal bez obzira na jezik – jednom za objavljivanje razglednica na slovenskom, a drugi puta za izradu dvojezičnih razglednica. Za mali grad kao što je bio Laški trg, danas Laško, tiskane su uglavnom razglednice s njemačkim natpisima, iako je bilo i različitih razglednica s identičnim motivima također na slovenskom jeziku.

Poseban izložbeni prostor posvećen je njemačkoj identitetskoj politici u Grazu i sudbini tamošnjih Slovenaca. U vrijeme Austro-Ugarske Monarhije Graz je bio glavni grad višejezične pokrajine, u kojem je jedna trećina stanovništva govorila slovenskim jezikom. Kao i stanovništvo Gornje i Srednje Štajerske, i stanovništvo Donje Štajerske bilo je snažno povezano s Grazom. Sveopća mobilizacija društva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće dovela je i do velike mobilizacije radne snage. Mnogi stanovnici Donje Štajerske naselili su se u predgrađima Graza, uz Muru. Osim toga, Graz je bio obrazovno središte za mnoge Slovence koji su se u tom gradu školovali, studirali ili su pohađali tamošnja sjemeništa. Godine 1811. ustanovljena je i prva katedra za slovenski jezik u svijetu, a 1870. i opća slavistika, koju su uglavnom vodili slovenski predstojnici. Sukladno tome u prvoj polovici 19. stoljeća počela su s osnivanjem i razna slovenska društva. Međutim, od kraja 19. stoljeća sve je primjetnija težnja da se Graz prikaže isključivo kao njemački grad. U javnom su diskursu ojačale i antislovenske tendencije pa je većina onih koji su se služili slovenskim jezikom, u strahu pred nadirućim njemačkim nacionalizmom, počela upotrebljavati većinski njemački jezik. I na ovom primjeru autori izložbe poslužili su se primjerom ondašnjih razglednica.

Razglednice, naime, prikazuju ulice gradova i gradske trgove, ali i njihova imena. Na taj način čine vidljivim političko kodiranje javnog prostora. U tom slučaju je za autore izložbe Graz iznimno važan. Prikazuje se kako je nacionalno-liberalno vijeće u Grazu oko 1900. godine vodilo otvorenu pronjemačku identitetsku politiku. Nastojalo je da se Graz u javnom prostoru predstavlja isključivo kao njemački grad. Već je godine 1885. gradonačelnik Ferdinand Portugall u svom nastupnom govoru Graz nazvao »jugoistočnom tvrđavom na njemačkom prostoru« i na taj način otvoreno umanjio značaj i ulogu nemalog broja slovenskog stanovništva u gradu. Ova se izravnost očitovala i u slici grada, na primjer, u imenovanju gradskih ulica i u javnoj kulturi sjećanja. Političke motive preuzele su i razglednice te tako pridonijele medijskom jačanju »njemačke« slike grada. Godine 1899. u Grazu je imenovano ukupno 79 novih ulica i uličica. U početku je Povijesnoj udruzi za Štajersku povjereno da daje prijedloge. Kako se ova udruga pretežno zalagala za zadržavanje postojećih imena, tako su se pojavile masovne kritike od strane njemačkih nacionalista. Konačno je općinsko vijeće izabralo imena »izvanrednih i zaslužnih ljudi«, koji su dobili svoje ulice u gradu, a koji su trebali utisnuti snažan njemački pečat ovoj štajerskoj prijestolnici. No, javni prostor nije bio samo politički kodiran ili obilježen imenima ulica, već i spomenicima, koji su također bili čest motiv na razglednicama. Oko 1900. godine postavljeni su u Grazu i mnogi spomenici s kraljevskim ili habsburškim i vojnim motivima. U sukobu interpretacija, unatoč proklamiranom širem društvenom konsenzusu, njemačka nacionalna kultura sjećanja dobila je primjetno jači utjecaj.

Dok se javni prostor grada uvijek predstavljao samo kao »njemački«, slovenski je uglavnom bio nevidljiv. Tragove višejezičnog stanovništva glavnog grada austrijske Štajerske otkrivaju upravo razglednice, jer su mnoge od njih poslone u Graz bile napisane na slovenskom jeziku. Na izložbi su stoga ciljano izložene razglednice koje su bile upućene iz Donje Štajerske građanima grada koji su govorili slovenskim jezikom. Na taj način postaje jasnije tko je sve u Grazu živio i radio te u kakvim su odnosima bili pošiljatelj i primatelj razglednica. Pošiljatelji su, naime, razglednice slali u Graz ili Gradec, odnosno u Steiermark ili Štajersku.

U čitavoj toj borbi oko njemačkog i slovenskog identiteta, poseban izuzetak predstavlja Anton Schlauer, ugledni gradački izdavač razglednica. Od 1890 godine imao je u ulici Griesgasse svoj nadalesko poznati dućan. Njegova ponuda nije obuhvaćala samo široki asortiman razglednica s motivima Graza, već je također izdavao i razglednice za dvojezičnu Donju Štajersku. Na taj način vrlo je brzo stekao reputaciju kao netko tko se otvoreno, na javan način suprotstavljao tadašnjim popularnim nacionalnim diskursima. Međutim, iako je većina izdavača razglednica, poput Schlauera, uglavnom bila vođena ekonomskom dobiti, bilo je i onih koji su pripadali jednom ili drugom taboru i koji su bili izra-

zito politički aktivni. U nacionalno polariziranom gradu Celju postojala su dva takva izdavača: Fritz Rasch i Dragotin Hribar. Svoja nacionalna uvjerenja izrazili su i kroz izradu razglednica. Rasch je izdavao njemačke državne razglednice, koje su se također nalazile u prometu i izvan Donje Štajerske. Dragotin Hribar je, s druge strane, izdavao isključivo slovenske razglednice Celja, uključujući motive Narodnog doma. Razglednice orijentirane ponajprije na nacionalnu tematiku i motive pokazuju da su oba tabora radila vrlo slično. Ne samo da su nacionalna društva prikupljala novac na sličan način, već su u prvi plan nametnula slične slikovne i jezične kodove kako bi ljude uvjerali u njihovu »ispravnu« nacionalnu stvar. Patetične parole na razglednicama pozivale su ljude da ispunjavaju svoje »nacionalne dužnosti«, a motivi prikazivani na njima bili su *nacionalni heroji* i pjesnici, kao i njihova rodna mjesta.

Poseban izložbeni prostor posvećen je i tzv. vojnim razglednicama, koje su predstavljale dio opće produkcije razglednica između 1914. i 1918. godine. Na tim je razglednicama idealiziran rat i ratno junaštvo. Izdavali su ih prije svega privatni izdavači, društva i tiskare, koje su bile djelomično u državnom vlasništvu, pa im je »uspon patriotizma« koristio. Vojne razglednice bile su prvenstveno namijenjene domaćem stanovništvu i nije ih se smjelo slati u inozemstvo.

Središnji prostor izložbe posvećen je prijelomnim godinama, tj. godinama diskontinuiteta i podjele Štajerske. Raspadom Austro-Ugarske Monarhije 1918. okončana je također i gotovo tisućgodišnja povijest zajedničke Štajerske. U listopadu iste godine uspostavljena je Država Slovenaca, Hrvata i Srba, koja se 1. prosinca udružila u zajedničko Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevinu Jugoslaviju. Do tada jedinstvene i povijesne Štajerske, figurativno rečeno, nastale su dvije Štajerske, koje su krenule svaka svojim zasebnim putovima. Ako je do tada Donja Štajerska djelovala i modelirala se u smjeru sjevera i štajerske prijestolnice Graza, godina 1918. donijela je razdor u tim smjernicama i novi pogled i smjer uperila prema jugu. Političke podjele nastale nakon 1918. godine vidljive su i na različite načine na razglednicama, gdje postaje jasno da je jezik postao sredstvo nacionalne homogenizacije u 20. stoljeću. Lingvističko i političko jedinstvo, koje su vlasti tražile od 1918. godine, omogućilo je upotrebu jedinstvenog jezika u javnom prostoru. Tako su iz višezječnog društva postupno nastala jezično »jednoznačna« društva. Promjena državnih okvira na razglednicama nije vidljiva samo u drugačijim lokalnim nazivima, već i u poštanskim žigovima i markama. Na izložbi su posebni panoji posvećeni upravo tim biljezima novoformiranih identiteta. Nakon sloma Austro-Ugarske, kao simbol nove i kratkotrajne Države Slovenaca, Hrvata i Srba u javnoj su uporabi bile nove marke, tzv. okovani muškarci (muškarci u lancima). U mjestima koja su do kraja 1918. imala samo njemačke žigove (sva tri velika grada i brojna manja mjesta sjeverno od Drave) njemački su lokalni nazivi bili tako izgubani da je marka ostala potpuno prazna, tj. »nijemi« žig. Takav primjer je žig grada Maribora / Marburga, ali i mnogih drugih. Nakon osnivanja jugoslavenske države, u stvaranju javne slike gradova Donje Štajerske, kao i njihovog javnog prostora, sve je učinjeno kako bi se naglasio njen *slovenski/jugoslavenski* karakter. Ono što je prije bilo »njemačko« postalo je tada »slovensko«, a ono što je ranije dobilo ime po caru Franji Josipu, imenovano je po kralju Aleksandru I. Karađorđeviću. Tako je mariborska ulica Tegetthoff-strasse preimenovana u Aleksandrova cesta itd.

Krajem 1918. godine u Donjoj Štajerskoj slovenski je jezik postao službeni jezik, a krajem 1919. službenim je jezikom proglašen srpsko-hrvatsko-slovenski jezik. Od toga trenutka nadalje morali su svi natpisi u javnom prostoru biti na službenom jeziku, pri čemu je do tada sveprisutni njemački bio izbačen iz javnog života. Razglednice tiskane na njemačkom jeziku također nisu bile poželjne. No, budući da su papir i tiskarski materijal bili previše vrijedni u poslijeratnoj sveopćoj nestašici, privatni izdavači i trgovci ponovno su tiskali stare razglednice i preprodavali ih. Njemački nazivi mjesta i pozdravi bili su potamnjeni, a preko ili uz njih, ispisana su slovenska imena. Njemačko stanovništvo, koje je do 1918. imalo glavnu riječ u gospodarstvu i politici, u novonastaloj južnoslavenskoj državi odjednom je postalo manjina. Njemački javni službenici, željezničari, učitelji otpušteni su, a njihova su mjesta zauzeli Slovenci. Velik broj njemačkog stanovništva, prije svega oni koji su izgubili posao u javnom sektoru, odselio se u susjednu Austriju. Prema nekim procjenama samo do 1921. godine iselilo se 30 000 osoba. U mladoj austrijskoj državi Donju Štajersku oplakivali su kao »izgubljenu njemačku zemlju«. Ipak

ostao je i velik broj njemačkog govorećeg stanovništva u D. Štajerskoj, prvenstveno u većim gradovima.

Idući tematski blok posvećen je Drugom svjetskom ratu i novim diskontinuitetima na štajerskom prostoru. Godine 1941. njemačka je vojska napala Kraljevinu Jugoslaviju, koja je brzo i kapitulirala. Njemačke su vlasti Donju Štajersku namjeravale u što kraćem roku priključiti austrijskoj Štajerskoj, te su uvedene rigorozne mjere germanizacije. U narednim godinama pristupilo se brojnim nasilnim akcijama protiv slovenskog stanovništva i do prisilnog preseljavanja. Slovenski je jezik bio u potpunosti izbačen iz javne uporabe, budući da je bio dozvoljen isključivo njemački jezik. U uporabu su ponovno ušla njemačka imena mjesta, ulica, trgova, a dijelom su donesena nova imena. Pritisku nisu mogle izbjeći niti razglednice, na kojima su potamnjena ranija slovenska imena i prepisana na njemačkom. Slična sudbina zadesila je i pečate koji od tada prikazuju Hitlera i maršala Hindenburga. Godine 1945. nova je štajerska prijelomnica. Tada dolazi do masovnih protjerivanja i nasilnih djelovanja protiv Nijemaca u Donjoj Štajerskoj. Traume koje su ostale u ljudima zbog proživljenih grozota dugo su onemogućavale normalan zajednički suživot. Tako je i dvojezičnost u realnom životu imala sve manje šansi za realizacijom.

Uz prateći izložbeni materijal, svakako treba spomenuti i iznimno informativnu knjižicu austrijskog povjesničara iz Graza Martina Molla o sudbini slovenskih Štajeraca na početku ratne 1914. godine. Na kraju ove uistinu impresivne izložbe može se reći kako je poznavanje Štajerske, u svim njenim slojevitostima i promjenama jasnije i bolje kontekstualizirano. Uostalom, sve ove promjene i diskontinuiteti karakteristični su za širi srednjoeuropski prostor, a bliske su i usporedive s onim što se događalo na hrvatskom prostoru u nedavnoj prošlosti. Iznimno bogata i sadržajna, rađena na mnoštvu izvora i raznolikog slikovnog i audio-vizualnog materijala, u suradnji s eminentnim austrijskim i slovenskim stručnjacima, ova je izložba opravdala velika očekivanja. Jednako tako ugled i tradiciju odličnih izložbi gradačkog Gradskog muzeja.

Ivica ŠUTE

ANA MARIJA AMBRUŠEC, HERALDIČKA BAŠTINA KRIŽEVAČKO-KALNIČKOG PODRUČJA, MELEAGRINA, HRVATSKO GRBOSLOVNO I ZASTAVOSLOVNO DRUŠTVO, OPĆINA KALNIK, ZAGREB, 2019., 150 STR.

U sunakladništvu dizajnerske tvrtke Meleagrina iz Vrbovca, Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva i Općine Kalnik krajem 2019. godine izašla je iz tiska knjiga Ane Marije Ambrušec o heraldičkoj baštini križevačko-kalničkog područja. Ana Marija Ambrušec magistrica je povijesti koja je u svibnju 2018. godine završila diplomski studij povijesti (istraživački smjer: modul srednjovjekovne povijesti) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s istoimenom temom diplomskog rada. Tijekom studija iskazala je interes za pomoćne povijesne znanosti i lokalnu (zavičajnu) povijest. Tako je 2017. godine dobila Rektorovu nagradu Sveučilišta u Zagrebu za rad o samoborskoj epigrafskoj baštini do sredine 18. stoljeća. Monografija je nastala preradom diplomskog rada i obuhvaća do sad neistraženu heraldičku baštinu plemićkih obitelji cijele križevačko-kalničke mikroregije u rasponu od srednjeg pa do ranog novog vijeka i modernog doba (od 12./13. do sredine 18. stoljeća).

U uvodnom dijelu autorica iznosi kratku povijest Kalnika i Križevaca do ujedinjenja Gornjeg i Donjeg grada. Kritički se osvrće na relevantnu hrvatsku heraldičku historiografiju navodeći kako se ovom tematikom do sad nije historiografski bavilo. Ona je vrlo opskurna uzima li se u obzir heraldika kontinentalne Hrvatske. Geografski se istraživanje odnosi na cijelu križevačko-kalničku mikroregiju s posebnim naglaskom na njezin zapadni dio gdje su rasprostranjena takozvana plemićka naselja jednoselišnih plemića. Najznačajniji dio knjige sadržan je u poglavlju »Plemićke obitelji na križevačko-kalničkom području u kasnom srednjem i ranom novom vijeku«. U ovom su poglavlju abecedno navedeni i opisani grbovi 38 plemićkih obitelji s tog područja. Autorica napominje kako je na istraženom području djelovalo pedesetak plemićkih obitelji, no većina je plemstva pripadala darovnom plemstvu koji svoj plemićki položaj nisu temeljili na grbovima već na darovnom posjedu. Za sve obitelji čiji su grbovi do

danas ostali sačuvani u knjizi su zapisani opisi i blazoni grbova uz pripadajuće fotografije snimljene na izvornoj arhivskoj građi koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Gradskom muzeju Križevaca. U poglavlju »Kameni grbovi na tlu križevačko-kalničkog područja« autorica je terenskim istraživanjem zabilježila tri kamena grba koja se nalaze na pročeljima crkava u Kalniku, Visokom i Gornjoj Rijeci. Nažalost, samo se za grb na crkvi Uznesenja Marijina u Gornjoj Rijeci može pripisati obitelji Erdödy-Zichy dok su grbovi na crkvi svetog Roka u Kalniku i crkvi svetog Trojstva u Visokom nepoznatog podrijetla i ne mogu se pripisati niti jednoj do sad poznatoj plemićkoj obitelji. U zaključku autorica sumira rezultate istraživanja navodeći kako se pojedini likovi na grbovima plemićkih obitelji križevačko-kalničkog područja učestalo pojavljuju i da je njihov spektar relativno ograničen. Tako se lav kao simbol hrabrosti pojavljuje najčešće (gotovo 22 puta!), odmah zatim sablja i ruka koji simboliziraju otpor prema Osmanlijama (nerijetko uz »tursku glavu«), brijeg kao podsjetnik da obitelji dolaze iz brežuljkastog područja te nebeske pojave poput zvijezde i polumjeseca, čestog heraldičkog simbola na grbovima kontinentalne Hrvatske.

Iz svega navedenog može se zaključiti kako ova knjiga predstavlja izazov ali i značajan iskorak u istraživanju hrvatske heraldičke baštine s obzirom na nedovoljnu istraženost heraldičke baštine kontinentalne Hrvatske. Dodatna težina knjizi su fotografije grbova i pečata plemićkih obitelji nastale i dokumentirane radom u desetak različitih arhivskih fondova kao i terenskim istraživanjem kamenih grbova na pročeljima crkava križevačko-kalničkog kraja. Metodološki je autoričin rad iznimno dosljedan, precizan, sistematičan i prati dostignuća u struci. Stoga se iskreno nadam da će ova knjiga dodatno potaknuti neka nova istraživanja vezana uz križevačko-kalničko područje kao i istraživanja naše bogate, a opet nedovoljno otkrivene heraldičke baštine.

Marko VITEZ

LEKSIKON HRVATSKOG ISELJENIŠTVA I MANJINA, UR. VLADO ŠAKIĆ I LJILJANA DOBROVŠAK, INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR I HRVATSKA MATICA ISELJENIKA, ZAGREB, 2020., 1096 STR.

U Hrvatskoj matici iseljenika u Zagrebu, 21. listopada 2020. (konačno) je predstavljen i tiskani oblik »Leksikona hrvatskoga iseljeničtva i manjina«. Na predstavljanu su govorili i nakladnici ovog velebnog izdanja – prof.dr.sc. Željko Holjevac, ravnatelj Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i Mijo Marić, ravnatelj Hrvatske matice iseljenika. Oba su istakla da ovaj leksikon predstavlja »prvorazredno referentno djelo hrvatske kulture«. Te još: »Posrijedi je pravo leksikografsko blago nacionalnog tipa u kojemu je pozornost uredništva pridana isključivo građi relevantnoj za hrvatski nacionalni korpus i kulturu izvan domovine«.

Na tiskani oblik leksikona čekalo se, zapravo, vrlo dugo, jer je ovaj ambiciozan projekt započeo još 2007. u Pilaru. Urednici dr.sc. Vlado Šakić i dr. sc. Ljiljana Dobrovšak okupili su kroz godine respektabilnu ekipu stručnjaka i znanstvenika (uglavnom mlađe i srednje generacije), ne samo iz svojeg instituta, nego i iz Hrvatskog leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«, Nacionalne i sveučilišne knjižnice, te vodećih hrvatskih organizacija iz 45 zemalja širom svijeta. Tako je prikupljeno golemo i nezaobilazno gradivo o Hrvatima izvan domovine, ali i onima iz Hrvatske koji su značajni za suradnju i proučavanje hrvatske dijasporne i manjina. U tiskanom leksiokonu uvrštene su 3.464 natuknice (na 1096 stranica), a u električnoj bazi nalazi se ukupno 12.783 natuknica. To je solidna osnovica za pisanje i izdavanje specijaliziranih enciklopedija o Hrvatima izvan domovine – primjerice Enciklopedije Hrvata u Bosni i Hercegovini, Enciklopedije hrvatskih manjina u Europi, Enciklopedije Hrvata u Americama itd. Takva izdanja bila bi vrlo potrebna i korisna, kao važan kamenčić u održanju hrvatskog narodnog bića u svijetu.

Uz urednike, za djelovanje tima od oko 200 suradnika, važnu ulogu u izradi leksikona imali su pojedini voditelji dionica teksta. Tako je dionicu »Hrvatske manjine u susjednim zemljama i hrvatsko iseljeničtvo« vodila Ljiljana Dobrovšak, dionicu »Hrvati u SAD-u« Danijela Vojak i Filip Tomić, dionicu »Hrvati u Australiji i Novom Zelenadu« Ivan Hrستیć, dionicu »Hrvati u Kanadi« Filip Majetić,

dionicu »Hrvati u Južnoj Americi« Ivana Žebec Šilj, dionicu »Hrvati u Njemačkoj« Aleksandra Brnetić, dionicu »Hrvati u Austriji« Ivan Brlić, dionicu »Hrvati u Francuskoj« Mauricij Frka Petešić i dionicu »Hrvati u Norveškoj« Ivan Poljac.

Metodologija obrade svih 3.464 natuknice (od Teodora Božidara Abjanića, organizatora Hrvata u SAD, do Zlatka Žužića, novinara iz srijemskih Hrtkovaca) je tipična enciklopedijska: mnogo informacija, bez suvišnih opisa i zaključaka. Dakle, referentne i pouzdane informacije, koje imaju trajnost. Najveći dio natuknica odnosi se na životopise važnijih sudionika, koji sus kreirali djelovanje i javni život Hrvata izvan domovine, ali i na život u Hrvatskoj. Njihovi oblici djelovanja vrlo su širokog raspona: od jezičara, folklorista i etnologa, povjesničara, organizatora kulturnog života, književnika, slikara i drugih umjetnika, organizatora gospodarskog razvoja i socijalnog položaja Hrvata izvan granica, znanstvenika, razvijatelja odnosa prema domovini i vraćanja u matičnu zemlju i brojnih drugih. Važan dio leksikona na lekiskografski način prikazuje rad brojnih hrvatskih organizacija, društava i klubova širom svijeta, te posebno važno djelovanje hrvatskih katoličkih misija i crkve, kao i drugih ustanova i organizacija u domovini i izvan nje, koje se bave građenjem boljeg života i suradnje s dijasporom i manjinama.

I iz ovog leksikona daju se iščitati tri osnovna vala hrvatskih migracija. Prvi migrantski val trajao je do 18. stoljeća, koji je ostavio trajan trag na nacionalnu strukturu u hrvatskom nacionalnom prostoru, koji se i te kako osjeća i danas. Prodori Ugra u 9. i 10. stoljeća, učinili su Hrvate autohtonim narodnim manjinama u Ugarskoj, Bačkoj i Banatu (sve do rumunjske Keče). Osmanskim prodorima od 14. do 17. stoljeća, hrvatsko nacionalno biće bilo je zahvaćeno migracijama dramatičnih razmjera – čak trećina Hrvata napustilo je svoje domove. U tom (uglavnom) pomicanju Hrvata prema zapadu, a najviše je umanjeno hrvatsko nacionalno biće u Bosni i Hercegovini, gdje je provedena i islamizacija stanovništva, te doseljavanje vlašskog (srpskog) i stanovništva. Upravo tada Hrvati formiraju svoja naselja u austrijsko-mađarskom Gradišću i okolici. Potkraj prvog vala počinju, iako manje izražene, migracije Hrvata u Novi svijet, osobito Ameriku.

I drugi val migracije Hrvata bio je intenzivan, a trajao je od kraja 18. stoljeća do 1945. godine. Na te migracije utjecala su ratna zabivanja (osobito Prvi i Drugi svjetski rat), ali i ekonomsko-socijalni i politički razlozi. Hrvatska je u ovirima habsburške monarhije postala jedna od slabije razvijenih »provincija«, što nije popravljeno ni u vrijeme prve Jugoslavije. U tom valu najviše Hrvata emigrira u novi svijet, prvenstveno u Ameriku i Australiju, ali dosta snažno i u zemlje zapadne Europe (pogotovo u Belgiju, Nizozemsku, Njemačku i drugdje). Emigracijom su osobito zahvaćeni siromašni i dobro naseljeni krajevi Hrvatske, poput otoka, Zagore, Imotske krajine, Hercegovine, Međimurja, pa i Srijema i drugih dijelova zemlje. Ova je emigracija imala snažan utjecaj i na život i ekonomski razvoj domovine.

Treći val emigracije (još više) je potaknut socijalno-političkim razlozima, te zbog potrage za poslom. Najintenzivniji dio trećeg vala zbivao se 1970-tih godina zbog nezaposlenosti i realsocijalističke represije. Tada je u emigraciju otišlo samo iz Hrvatske gotovo 400.000 ljudi. Najnovija ekonomska emigracija odnosi se uglavnom na traženje bolje plaćenog posla, pa odlaze i školovani ljudi – uglavnom u zapadnoeuropske zemlje.

Kroz novoobjavljeni leksikon može se također više saznati o važnosti i uspješnosti Hrvata u uključivanju u život zemlje u koju su emigrirali. Mnogi su se afirmirali u području gospodarstva, znanosti, kulture i sporta. Koliko su jake veze iseljene Hrvatske i domovine pokazuje angažman i sudjelovanje iseljenika u Domovinskom ratu i stvaranju samostalne Hrvatske. U tom procesu je upravo dijaspora odigrala jendru od najvažnijih uloga. Po udjelu iseljenih u odnosu na broj stanovnika u domovini, Hrvatska se u Europi nalazi u samom vrhu. Zato odnose iseljeničtva i Hrvatske treba razvijati pažljivo i odgovorno, u interesu domovine i dijaspore. U procesima demografske revitalizacije Hrvatske, koje moramo prioritarno provoditi u sijedećem razdoblju, i te kako se računa na emigrantsko zanje, kapital i povratništvo.

I u grafički-likovnom oblikovanju leksikona sudjelovalo je svjetski poznati slikar i hrvatski kulturni radnik, Charles Billich iz Australije. Njegov dizajn naslovnice, koju krase slika »Historia Croatica«, vrhunsko je umjetničko djelo. Šteta je, ipak, što u leksikonu nije priložena niti jenda fotografija ili ilu-

stracija. Nema niti jedne geografske karte, a bilo bi dobro prikazati vremeplov i promjene u prostornom rasporedu hrvatskih emigranata i manjina. Vjerojatno je taj izostanak ilustracija učinjen poradi štednje u tiskanju, a ti se materijali (uglavnom) mogu naći na internetskim stranicama Instituta Ivo Pilar.

Dragutin FELETAR

BRANKO BEGOVIĆ: OPĆINA LUKAČ, OPĆINA LUKAČ, LUKAČ, 2020., STR. 350

Samozatajni kroničar povijesti, inače slikar i dizajner, Branko Begović (Pitomača, 1962., živi u Otrovancu), autor je i grafički dizajner još jedne mjesne/općinske povijesne monografije. Općina Lukač izdala je istoimenu knjigu, kojom se Branko Begović još jednom afirmira kao sve vrsniji istraživač povijesti i kroničar istočne Podravine, susjedne Bilogore i sjeverozapadne Slavonije. Knjiga je ilustrirana velikim brojem faksimila dokumenata, starih i novih karata, i obiljem vrsnih fotografija (sa zemlje i iz zraka). Mislim da bi i lukački zavičajnik, znameniti hrvatski povjesničar i arhivist, Josip Bösendorfer (Lukač, 1876. – Osijek 1957.), zacijelo bio zadovoljan ovom knjigom.

Nakon petnaestak objavljenih (ili napisanih) knjiga (prvenstveno o Pitomači i okolici, Branko Begović dokazao je da sve više poznaje i koristi arhivsku građu i izvore, prvenstveno iz hrvatskih i mađarskih arhiva. Uz to, sve vještiji je skupljač lokalne povijesne građe, koja se nalazi kod pojedinaca i lokalnih ustanova. To je osobito važno, jer da nije Begović tu vrijednu lokalnu građu konzultirao ili prikupio, dobar dio tih izvora bi vremenom propao.

Za hrvatsku historiografiju ohrabrujuće je da se sve više naselja/općina i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj odlučuje prikupiti i objaviti svoju povijesnicu. To su u zapadnim krajevima Habsburškoga carstva činili već od kraja 19. stoljeća (negdje i ranije). Na temelju lokalnih, mikro-povijesti mnogo se lakše onda pisala i nacionalna, državna povijest. Iako u tomu zaostajemo, zaostatak moramo nadoknaditi što prije. Zato je za pozdraviti i podržati odluku Općine Lukač da se konačno objavi obimna knjiga o životu i sudbinama stanovnika lukačkoga kraja, odnosno naselja Lukač, Brezik Lukački, Kapela Dvor, Gornje Bazje, Rit, Budrovac Lukački, Veliko Polje, Katinka, Terezino Polje i Zrinj Lukački. To tim više što je o području Općine Lukač (obnovljena 1993.) dosad pisano vrlo malo i vrlo parcijalno. Poteškoću nedostatka literature, Begović je vrlo uspješno nadoknadio obimnim istraživanjima arhivske građe, lokalne građe, te korištenjem podataka o suvremenoj zbilji lukačkog područja. Tako je mnoge događaje i ljudske sudbine oteo zaboravu.

Iako nije školovani povjesničar, već dolazi iz svijeta likovnosti i dizajna, Begović uspješno metodološki »plovi« kroz obimnu povijesnu građu. Kod toga ne preskače pojedina povijesna razdoblja, bez obzira koliko je teško bilo otkriti izvore i doći do podataka. Tako je sustavno obradio sva relevantna zbivanja na području Općine Lukač od prapovijesnih vremena, preko antike i srednjega vijeka do današnjih dana. Provjerenom kronološkom metodom raspoređena su i poglavlja knjige. Možda nisu na adekvatan način obrađene geografsko-prometne, fizičko-geografske i demografske karakteristike kraja, možda ponegdje manjka i znanstvena historiografska analiza, ali ono najvažnije je zabilježeno.

I stanovništvo Općine Lukač kroz stoljeća je proživjelo sve nedaće i nade napaćene hrvatske povijesti. To se osobito odnosi na drastičan prekid kasnosrednjovjekovnog feudalnog razvoja, jer su i u ovaj kraj prodrle osmanske čete. Naselja Općine Lukač dijelile su u ta huda vremena sudbinu Virovitice i virovitičkoga kraja, koji je pod osmanskom vlašću stajao od 1552. sve do 1684. godine (dakle, punih 132 ljeta). Zato je demografska i gospodarska obnova tijekom kasnoga baroka tekla sporo i uz velike poteškoće i stresove. Pogotovo je bio devastiran kraj na nestabilnoj i krvavoj granici između dvaju velikih carstava, prema prvim hrvatskim utvrdama u Gorbonogu (Kloštru Podravskom) i St. Georgenu (Đurđevcu). U doba Vojne krajine, sve do razvojačenja 1871. (kada je po prvi put i osnovana Općina Lukač), i stanovništvo ovoga kraja služilo je kao »topovsko meso« Habsburgovcima u ratovima širom Europe.

U košmaru tih povijesnih zbivanja, propala je i srednjovjekovna župa, koja je zasigurno postojala na području Lukača – spominje se po prvi put 1416. godine, pa ponovno 1660., iako devastirana. U sustavu

naseljavanja tijekom kasnobarokne obnove, tek u drugoj polovici 18. stoljeća obnavlja se i lukačka rimokatolička župa Sv. Luke Evanđelista. Obnovljena je u vrijeme zagrebačkog biskupa Vrhovca 1761. godine, a deset godina kasnije izgrađena je i vrijedna kasnobarokna župna crkva (koja je dogradnjom 1901. dobila i današnje klasicističke oznake).

Lukačko područje nakon 1871., kada je u Lukaču osnovana i posebna upravna općina, nalazi se u sastavu nekoliko vlastelinskih imanja, prvenstveno u sastavu velikog Virovitičkog vlastelinstva. Tu grofovi Jankovići, među ostalim, grade u 19. stoljeću veliki gospodarski majur s milovidnom kurijom u Kapela Dvoru, koja je pregradnjama i dogradnjama oko 1880. dobila današnje klasicističke oznake. Kurija je krajem 20. stoljeća napuštena i postala ruina, ali je spašena sjajnom obnovom posljednjih nekoliko godina.

Dragutin FELETAR

HRVATSKI KAJKAVSKI KOLENDAR 2021., UR. ANITA NOVAK, OGRANAK MATICE HRVATSKE, ČAKOVEC, 2020., STR. 480

Unatoč pandemiji, iz tiska je redovito izašao »Hrvatski kajkavski kalendar«, što ga u velikoj nakladi izdaje čakovečki Ogranak Matice hrvatske (urednica je Anita Novak, a pomoćnik Tomo Blažeka). Međimurski kalendar ima dugu tradiciju i tiskao se u Čakovcu već potkraj 19. stoljeća, a zadnji broj tiskan je 1969., te potom još tri broja Kajkavskog kalendara (ur. Dragutin Feletar), od kojih je zadnji bio zabranjen. Matica hrvatska ponovno je pokrenula izdavanje kalendara 1993. (ur. Zvonimir Bartolić) i od tada kontinuirano izlazi do danas.

I novi broj kalendara za 2021. godinu ima priloge iz gotovo svih kajkavskih krajeva, prvenstveno iz Međimurja, Zagorja i Podravine. Kalendar održava dobru tradiciju da objavljuje kratke i zanimljive članke, te ima bogati književni prilog (gdje afirmira i učeničke radove). Zato i u ovom broju surađuje čak više od 90 autora! Nakon obvezatnog katoličkog kalendara, najprije su tiskane dvije teme godišnjaka. Jedna se odnosi na velike obljetnice Zrinskih i Frankopana: 400 godina od rođenja grofa Petra Zrinskog, 350. godišnjica pogibije hrvatskih odličnika u Bečkom Novigradu i 50. obljetnica velikog znanstvenog skupa o Zrinscima u Čakovcu (1971.). O tomu pišu Dragutin Feletar, Silvije Petriš, Vladimir Kapun i Đuro Bel. Druga tema je 85. obljetnica djelovanja Ogranka Matice hrvatske u Čakovcu (osnovanog 1936. godine). U tri napisa o tomu piše Tomo Blažeka, dajući i obiman popis izdanih knjiga i časopisa, te postavljenih spomen-ploča i spomenika.

Bogata je i rubrika »Obljetnice«: Daniel Ciglaric piše o 100. obljetnici Međimurskog športskog kluba, Silvije Petriš o 100. godišnjici sporazuma u Trianonu, Josip Bajuk o 95. obljetnici školstva u Zasadbregu, Dražen Ernečić donosi članak Zrinski i Koprivnica, Mladen Genc o 100. obljetnici prvog hrvatskog filma, Bosiljka Vinković Kukolić i Ana Vrbana o 100. obljetnici čakovečke Ekonomske škole, Željko Slunjski o 50. obljetnici Varaždinskih baroknih večeri, Josip Drvoderić o 333 godine zbornog crkvenog pjevanja u Goričanu, Ivan Leček o 90 godina kulturnog amaterizma u Vratišincu, Barbara Turk o 50 godina NK/OK »Plavi« u Peklenici, Vilko Šercer o 60. godišnjici Međimurskog stolnoteniskog saveza i o 50. obljetnici košarke u Donjem Kraljevcu, te Bojan Kocijan o 20. obljetnici od osnutka agilne Zrinske garde u Čakovcu (koja je inicijativom Matice hrvatske i Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja osnovana 2001. godine).

Rubrika »Gospodarstvo« donosi tri napisa: o tvornici »Bernarda« iz Pušćina, o međimurskom gospodarstvu i o tvrtki »Vajda« Čakovec (Vladimir Mesarić). U poglavlju »Prirodoslovlje« Mihaela Mesarić piše o ekološkom odumiranju Globetke. Opsežna je rubrika »Događaji, prikazi«, koja donosi 14 članaka o izložbama, knjigama, časopisima, zbornicima, memorijalnim zbirkama, spomenicima i festivalima. Vrlo je zanimljivo poglavlje »Portreti«, u kojem se piše o Stjepanu Blažetinu (Vesna Haluga), Andriji Lesingeru (Stjepan Hranjec), Mladenu Kerstneru (Dražen Ernečić), Josipu Grgeviću (Erika Nađ Jerković), Ljubi Kuntariću (Tajana Vidović), Bosiljki Paska (Franjo Talan), Franu Gundrumu Oriovčaninu (Marija Milas), Katarini Matanović Kulenović (Anto Lončarić) i Kapistranu Geciju (Ana Šestak).

U poglavlju »Tradicija, običaji, svetkovine, vjerovanja« pišu Krunoslav Mikulan, Mira Smerke, Josip Drvoderić i Marija Novak, a u rubrici »Ljudi, krajevi, sjećanja« članke donose Martin Lukavečki,

Mladen Genc, Miljenko Muršić, Klaudija Đuran, Boris Jeđud, Željko Slunjski, Juraj Matunci, Gordana Marta Matunci i Ljubica Bubek. Nekoliko dragih prijatelja i suradnika nas je zauvijek napustilo, pa o njima u rubrici »In memoriam« pišu: o Franji Martinezu Ivan Pranjić, o fra Antunu Jesenoviću Đuro Bel, o Josipu Grgeviću Petar Stipišić, te o Davorki Majetić Sandra Breka Ovčar.

Ove godine posebno su bogate rubrike s beletrističkim priložima: na 85 stranica donose se pjesme, priče, aforizmi, eseji i drugi literarni zapisi, a sudjeluje gotovo 50 autora. Posebno je vrijedno što se na kraju donose i literarni radovi nagrađenih učenika osnovnih i srednjih škola iz Međimurja.

Petar FELETAR

MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SKUP »HRVATSKI BAN NIKOLA VII. ZRINSKI – ŽIVOT I DJELO (1620.-1664.) POVODOM 400. OBLJETNICE ROĐENJA«, ČAKOVEC, 12. RUJNA 2020. GODINE

U Čakovcu je 12. rujna 2020. godine održan Međunarodni znanstveni skup »Hrvatski ban Nikola VII. Zrinski« posvećen njegovom životu i djelu povodom 400. obljetnice rođenja. Iako je bilo predviđeno da će trajati dva dana, zbog epidemije koronavirusa, rad skupa bio je ograničen samo na subotu 12. rujna 2020. godine i, nažalost, nisu mogli sudjelovati svi oni koji su pripremili svoja izlaganja i poslali sažetke koji su ipak objavljeni u programskoj knjižici. Organizator skupa je Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja« - Zmajski stol Čakovec, a pokrovitelj Međimurska županija. Skup je održan uz pomoć mnogo institucija koje inače njeguju uspomenu na članove obitelji Zrinski. Treba istaknuti Hrvatski institut za povijest čiji je ravnatelj povjesničar Gordan Ravančić bio predsjednik Organizacijskog odbora jer se uskoro očekuje početak rada Podružnice za proučavanje povijesti obitelji Zrinskih i Frankopana u Čakovcu. Domaćin skupa bio je Muzej Međimurja u čijim prostorima su pristigli sudionici skupa podnijeli svoje referate.

Povjesničar Hrvoje Petrić iznio je uvodni referat o Nikoli VII. Zrinskom i njegovom dobu u kojem je istaknuo sve važne trenutke iz života ovog znamenitog hrvatskoga bana. Akademik Dragutin Feletar izradio je referat o Legradu u doba Nikole VII. Zrinskog s obzirom na to da je on bio legradski kapetan što svjedoči o značaju ove utvrde. Zato je prikazao vrijedne vedute na kojima je prikazana utvrda u Legradu i obrazložio gospodarski napredak toga mjesta u doba Zrinskih. Ban u stihu - naslov je referata čiji je autor Stjepan Hranjec koji je problematizirao pogibiju Nikole VII. Zrinskog i prikaz toga nesretnog događaja u književnosti. Povjesničar Anđelko Vlašić održao je zanimljivo izlaganje o prikazu Nikole VII. Zrinskog u autografu Putopisa Evlije Čelebija. Ovaj izvor je važan jer u njemu nalazimo jedan od rijetkih prikaza Zrinskoga iz perspektive Osmanlija. O sustavu obrane od Osmanlija na Muri u doba Nikole VII. Zrinskog izlagao je Petar Feletar s naglaskom na Novi Zrin i njegovu propast. O Vašvarskom miru iz 1664. godine govorio je Marijan Kalapurić kojeg je zanimao taj dokument koji se nalazi u austrijskom državnom arhivu pa je u ovoj prilici pročitao i komentirao odredbe toga ugovora. Referat o spomenicima Nikole VII. Zrinskog podnio je povjesničar Nikola Cik koji je ukratko opisao monumentalne spomenike i donio podatke o učestalosti imenovanja ustanova, ulica i drugih javnih mjesta po ovome hrvatskom banu i pjesniku. Zanimljivo izlaganje o Nikoli VII. Zrinskom kao vitezu zlatnog runa održao je Vladimir Kalšan. Magdalena Vrbanc govorela je o suvremenoj prezentaciji baštine Zrinskih u Muzeju Međimurja u Čakovcu. Predstavila je planove o opremanju muzeja novom tehnologijom koja ima edukativni potencijal te primjeni spoja proširene i virtualne stvarnosti s ciljem privlačenja posjetitelja mlađe životne dobi. Ujedno je najavila skoro otvorenje izložbe o obitelji Zrinski u Muzeju Međimurja. Završni referat bio je onaj povjesničara Nike Marasa koji je predstavio svoje istraživanje o prikazu Nikole VII. Zrinskog u udžbenicima povijesti od kraja 19. stoljeća do današnjih dana.

Referate je pripremlilo i više znanstvenika iz Mađarske koji zbog pandemije nisu bili u mogućnosti doputovati u Čakovec i održati izlaganja. Padányi József pripremio je referat o naoružanju kojim su raspolagali Zrinski. O sudjelovanju Nikole VII. Zrinskog u Tridesetogodišnjem ratu (1618.-1648.) trebao je govoriti Vegh Ferenc. Sulejmanov most na Dravi i njegovo razaranje 1664. godine tema je izlaganja koje je pripremio Szabolcs Varga. O dosadašnjim rezultatima arheoloških istraživanja na lokali-

tetu Novi Zrin trebao je govoriti Vándor László. Tema koju je obradio Hausner Gábor je Zrinski u narodima Austro-Ugarske Monarhije na početku 20. stoljeća. Sažeci njihovih referata objavljeni su u programskoj knjižici, a možemo očekivati njihove radove i u zborniku u kojem će uskoro biti objavljeni radovi svih sudionika ovoga skupa. Isto to vrijedi i za nekoliko autora iz Hrvatske koji su pripremili svoje referate, ali nisu mogli osobno sudjelovati u radu znanstvenog skupa. Tako je Ivan Zvonar pripremio referat o transformaciji istočnoštajerskih legendi o Babjem klanjcu u Povjesticama Stanka Vraza kojima je podloga bitka kod St. Gotharda 1664. godine. Markus Pilić trebao je održati referat u kojem je Nikolu VII. Zrinskog predstavio kao vojskovođu i utemeljitelja vojne znanosti u Hrvatskoj i Ugarskoj. Mons. Juraj Kolarić pripremio je referat o crkvenim prilikama u Hrvatskoj u 17. stoljeću. Alojz Jembrih izradio je referat o Nikoli VII. Zrinskom u njemačkom romanu iz 1799. godine i kajkavskom izdanju iz 1833. godine, a pošto autor nije mogao osobno sudjelovati u radu skupa, referat je pročitao pred svima prisutnima.

Možemo zaključiti da je znanstvenim skupom održanim u Čakovcu na dostajan način obilježena 400. obljetnica rođenja hrvatskoga bana Nikole VII. Zrinskog (1620.-1664.). Raznolikost tema i broj referata svjedoči o tome da je Zrinski bio vrlo zanimljiva osoba i da se o njegovom životu i djelu može govoriti iz različitih perspektiva. Možemo biti uvjereni da će zbornik radova s ovoga skupa biti značajan doprinos za biografiju Nikole VII. Zrinskog i općenito poznavanje povijesti obitelji Zrinski. Svakako treba cijiniti napore organizatora, pogotovo gospodina Marijana Ramušćaka i svih sudionika skupa što su u ovo nepovoljno vrijeme organizirali i održali ovakav znanstveni skup.

Nikola CIK

DRAŽEN PODRAVEC, OBLJETNICE ZGRADA ODGOJNO-OBRAZOVNIH USTANOVA U VIRJU, OPĆINA VIRJE, VIRJE, 2020., 288 STR.

Iako je već neko vrijeme u mirovini Dražen Podravec najmanje od svega miruje i to se ne odnosi samo na njegovu fizičku aktivnost već i na onu intelektualnu. Kao dugogodišnji učitelj i ravnatelj osnovne škole u Virju rado se vraća temama iz školstva. Dokazuje to i njegova najnovija knjiga u kojoj se posvetio istraživanju i pisanju o zgradama u kojima su djelovale i još uvijek djelu odgojno-obrazovne ustanove u Virju. Riječ je o zgradi stare škole koju žitelji Virja s neobičnim ponosom nazivaju krasotica i zgradi u kojoj danas djeluje Osnovna škola prof. Franje Viktora Šignjara, te zgradi Dječjeg vrtića »Zrno« i sportskoj dvorani. Ono što je potaknulo Dražena Podravca na objavljivanje ove knjige su, između ostaloga, obljetnice izgradnje svih ovih zgrada. Knjiga je objavljena u nakladi Općine Virje, a pokrovitelj izdanja je Družba »Brača Hrvatskoga Zmaja«. Urednik knjige je povjesničar Hrvoje Petrić, a recenzenti su akademik Dragutin Feletar i član suradnik HAZU Vladimir Strugar.

U svojevrsnom predgovoru ili uvodnom dijelu knjige autor je opisao prostorni razvoj Virja tijekom 19. i 20. stoljeća s naglaskom na markantne zgrade i dijelove naselja koji imaju javnu namjenu. Tu su vrlo zanimljive činjenice o zgradama koje su tijekom 19. stoljeća služile kao škole u Virju, a kojih danas više nema pa i podataka o njima nema mnogo. Prvi dio knjige posvećen je najstarijoj sačuvanoj zgradi koja je podignuta za odgojno-obrazovni rad prije 125 godine. To je zgrada u kojoj su danas smješteni Narodna knjižnica i Zavičajni muzej, a naziva se stara škola ili krasotica. Autor je detaljno opisao okolnosti u kojima je sagrađena klasicistička zgrada škole 1894. godine uz potporu znamenitog političara i umjetnika Izidora Kršnjavoga. Posebno je opisana svečanost otvorenja nove školske zgrade održana 1894. godine i posjet Izidora Kršnjavoga Virju sljedeće godine. Dakako, u nastavku teksta opisana je čitava povijest korištenja te zgrade.

Drugi dio knjige posvećen je novoj zgradi škole koja obilježava 50. obljetnicu postojanja. Autor je detaljno opisao tijek priprema za gradnju počevši od 1966. godine kada je od privatnih vlasnika otkupljeno zemljište, pripremljena dokumentacija i kada su započeli građevinski radovi, sve dok nije napokon svečano otvorena nova školska zgrada u studenom 1971. godine. Na samome kraju 20. stoljeća uslijedila je obnova i nadogradnja, a škola je ponovno dograđena 2008. godine. Napokon je 2019. godine napravljena opsežna energetska obnova školske zgrade. Dakle, u ovome dijelu naglasak je stav-

ljen na podatke o građevinskim radovima na zgradi sadašnje škole, a sve je popraćeno mnoštvom prelika dokumenata i brojnim fotografijama.

Kronološkim redosljedom sljedeća je opisana virovska školska sportska dvorana koja je izgrađena prije 15 godina. Potreba izgradnje takvog objekta opisana je u kontekstu vrlo bogate tradicije organiziranog bavljenja sportom u Virju i činjenice da se to mjesto može s pravom nazivati najkošarkaškim selom u Hrvatskoj. Na ovaj način autor je istaknuo važnost bavljenja sportom među učenicima, odnosno mladima tijekom njihovog obrazovanja, ali i kasnije u životu. Na kraju knjige je poglavlje objavljeno povodom 5. obljetnice izgradnje zgrade Dječjeg vrtića »Zrno« koja je doista ures mjesta. Time je autor zaokružio cjelinu ispričavši sve vezano za zgrade odgojno-obrazovnih ustanova u Virju. Do izražaja je ponovno došla zaljubljenost Dražena Podravca u povijest zavičaja i plemenita želja da istraži i objelodani što više podataka o povijesti svojeg rodnog Virja. Treba spomenuti da je knjiga bogato opremljena slikovnim materijalima i obiluje vrijednim podacima koji će sigurno biti korisni svima koji će istraživati i pisati o Virju.

Nikola CIK

ZDRAVKO ŠABARIĆ: 50 GODINA SLIKARSTVA I KULTURNO-UMJETNIČKOG RADA, MUZEJ GRADA ĐURĐEVCA, ĐURĐEVAC, 2020., 168 STR.

Polu stoljeća djelovanja u području umjetnosti i kulture Zdravko Šabarić odlučio je prikazati na način koji tom jubileju i dolikuje: bogatom monografijom na 168 stranica s kvalitetnim reprodukcijama. Nakladnik ove publikacije je Muzej Grada Đurđevca, sunakladnik Bogadigrafika d.o.o. iz Koprivnice, dok su poslovi uređivanja te grafičkog i likovnog oblikovanja preuzeli članovi obitelji, supruga Anica i sin Branko.

Na prvim stranicama upoznajemo se sa svojevršnim Šabarićevim mottom, njegovim riječima iz 1971. godine kojima ističe potrebu da pronađe »svoj izraz« i pobjegne od kalupa ili oponašanja uzora. Kroz stranice ove monografije pratimo to traganje za vlastitim izrazom u umjetnosti. Kako doznajemo iz biografije te pojedinih tekstova, Šabarić je rođen 1954. godine u Hampovici, a školovanjem je vezan za Virje, Đurđevac i Zagreb. Nakon diplome koju je stekao na odjelu likovne umjetnosti Pedagoške akademije u Zagrebu, život sa suprugom Anicom gradi u Đurđevcu gdje je radio najprije kao nastavnik u školama, a potom u Centru za kulturu kao voditelj Galerije Stari grad te u Turističkoj zajednici. Paralelno sa službenim poslovima radi čitav niz poslova u kulturi i turizmu te, naravno, slika i crta.

Uvodnu riječ pod naslovom »Melankolija za izgubljenim blagom« napisala je ravnateljica Muzeja Grada Đurđevca Edita Janković Hapavel, dugogodišnja Šabarićeva suradnica. Istaknuvši važnost podneblja te osobito đurđevačkog slikara i likovnog pedagoga Josipa Turkovića za Šabarićev odabir životnog puta, Janković Hapavel uvodi nas u desetljeća koja slijede. I dok se bavi podučavanjem, organiziranjem, istraživanjem ili pisanjem, Šabarić ostaje, kako ističe Janković Hapavel, »vječiti putnik koji nalazi motive svuda uokolo sebe i pretače ih na svoje slikarsko platno«.

U nastavku Šabarića upoznajemo kroz tekstove koje su o njemu, uglavnom povodom izložbi, pisali novinari, likovni kritičari, umjetnici, likovni pedagozi, književnici, Šabarićevi prijatelji i suradnici: Josip Turković, Andrija Turković, Krešimir Šalamon, Božica Jelušić, Vinko Česi, Ante Peroković, Stjepan Hajduk, Eleonora Grgac, Tomislav Franjić, Edita Janković Hapavel, Josip Mikolčić, Antun Bauer, Velimir Piškorec, Anica Šabarić, Zoran Homen, Franjo Horvat, a na kraju je i pjesma Luke Kokotića. Zahvaljujući ovim tekstovima čitatelji mogu stvoriti cjelovitu sliku o Šabarićevom životu i radu u proteklih pedeset godina.

Prvi od tih odabranih tekstova napisala je Anđela Lenhard-Antolin 1971. godine u Večernjem listu gotovo proročki u naslovu parafraziravši Šabarićeve riječi »O meni će se još čuti«. Šabarić je, naime, te godine u sklopu zajedničke izložbe u Đurđevcu, kao šesnaestogodišnjak, pokazao djela koja su privukla veliku pozornost. Zarana odlučivši da neće krenuti putem naive u klasičnom smislu, inspiraciju crpi, kako sam ističe, iz brojnih umjetničkih razdoblja. Teme ipak nerijetko bira iz okruženja, Podravine i Bilogore, pa se u tom smislu približava umjetnicima naive, no rado istražuje različite motive i tehnike te uspijeva iznenaditi svežinom pristupa likovnom zadatku.

Vidi se to najbolje iz grafičkih radova koji prate tekstove te reprodukcija slikarskih djela organiziranih po ciklusima: Bilogorski motivi, Podravski motivi, Tragom sjene, Povjesnica, Podravci i Picoki, Na dva kotača, Nostalgija, Mistika i fantastika, Animalistika, Cvijeće i mrtve prirode i Iskoraci. Kroz te se cikluse upoznajemo ne samo sa Šabarićevim tematskim preokupacijama već i njegovim stilskim mijenama. Kako zaključuje Božica Jelušić još 1985. godine, Šabarić je »nepatetičan i pažljivo suzdržan u izboru motiva, metjerski siguran, sklon malim i promišljenim pomacima (...) prema novim iskazima i drugačijim strujanjima u modernom slikarstvu.« Priroda, arhitektura, osobito đurđevečka utvrda, ljudi, životinje i svakodnevni prizori ono je što najviše zaokuplja Šabarića, a prepoznatljiv je možda najviše po ciklusu posvećenom biciklima i biciklistima iz kojeg je odabrana i slika za naslovnicu monografije.

Na kraju monografije nalazi se detaljna biografija po godinama te popisi samostalnih i skupnih izložbi, nagrada i priznanja, izdanih mapa grafika, radova u javnim prostorima, autorskih izložbenih i izdavačkih projekata, ilustracija i likovnih uređivanja, logotipova, heraldike i grafičkih rješenja s priloženim primjerima, izvedenih scenografija, stručnih predavanja i objavljenih tekstova. Ovaj dio jasno svjedoči o širini Šabarićeva djelovanja pri čemu je posebno zanimljiva dionica primijenjene umjetnosti s rješenjima vizualnih identiteta od kojih se neki i danas koriste. Uz fotografije iz obiteljskog albuma monografiju zaključuje dakako, sam Šabarić koji napominje da i nakon pedeset godina stvaralaštva još ima energije i volje za nastavak likovnih traganja.

Mihaela CIK

MIHOVIL PAVLEK MIŠKINA – ŽIVOT I DJELO: ZBORNİK S KOLOKVIJA U POVODU 130. OBLJETNICE ROĐENJA I 100. OBLJETNICE PRVOG OBJAVLJENOG ČLANKA, UREDNICI DRAGUTIN FELETAR I HRVOJE PETRIĆ, POVIJESNO DRUŠTVO KOPRIVNICA, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, DRUŠTVO ZA HRVATSKU EKONOMSKU POVIJEST I EKOHISTORIJU, KOPRIVNICA, 2020., 222 STR.

Povijesno društvo Koprivnica i Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju organizirali su u Koprivnici 11. svibnja 2018. godine znanstveni kolokvij o hrvatskom književniku Mihovilu Pavleku Miškini (1887.-1942.). Nakon dvije godine objavljen je zbornik koji sadrži radove većine referenata koji su sudjelovali u radu znanstvenog kolokvija. Zbornik radova koji je posvećen životu i djelu Mihovila Pavleka Miškine izdan je u suradnji Povijesnog društva Koprivnica, Izdavačke kuće Meridijani i Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju. Urednici zbornika su akademik Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić. Iako na početku zbornika nije objavljen nikakav predgovor uvodnim radom možemo smatrati članak povjesničara s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta iz Zagreba Hrvoja Petrića u kojem je predstavio biografske podatke o Mihovilu Pavleku Miškini i povijest Đelekovca gdje je ovaj hrvatski književnik živio i radio. U radu se nalazi i pregled povijesti obitelji Pavlek od prvih spomena u 17. stoljeću, a shematski prikaz rodoslovlja Mihovila Pavleka Miškine s podacima o njegovim izravnim precima i potomcima objavljen je kao prilog. Ujedno je ovo prilog poznavanju povijesti Đelekovca u doba kada je ondje živio i stvarao Mihovil Pavlek Miškina.

Slijede radovi u kojima je Miškina obrađen kao književnik i problematiziran njegov položaj u hrvatskoj književnosti. Docent s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci Mario Kolar u svojem radu je pokušao dati odgovor na pitanje: Što je Miškini književnost? Autor je u autobiografskim i sličnim zapisima pronašao Miškinove iskaze o vlastitom shvaćanju književnosti te njezinoj ulozi i položaju u društvu. Pri tome je zaključio da je Miškina kao jedan od najznačajnijih predstavnika hrvatskog književnog ruralizma književnost smatrao jednim od sredstava borbe za bolji život seljaka. Došao je i do zaključka da je Miškina književnost, između ostaloga, koristio kao utočište jer se čitajući i pišući uspio skloniti od surovosti svakodnevnog života. Magistra komparativne književnosti Mihaela Cik izradila je rad u kojem je dala doprinos poznavanju seljačke književnosti u Podravini koja se pojavila između dva svjetska rata, a čiji je glavni predstavnik bio upravo Mihovil Pavlek Miškina i seljačka književnost u

Podravini. Autorica je utvrdila da je Miškina bio uzor mnogim seljacima koji su se okušali u pisanju, ali je ujedno bio osporavan što potvrđuju polemike koje je u to doba izazivala pojava Miškine na književnoj sceni. Iako povjesničar po struci, Ivica Šute s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, ovoga puta nije napisao klasični historiografski rad nego se posvetio usporedbi djela Mihovila Pavleka Miškine s djelom znamenitog češkog književnika Karela Čapeka. Pri tome je pokušao odgovoriti na pitanje je li Miškina čitao Čapeka, odnosno jesu li Čapekovi stavovi iznijeti u njegovih djelima utjecali na Miškinu. Ono što je svakako zajedničko Čapekovim i Miškinovim djelima je sličan odnos prema komunizmu te jasna kritika fašizma i totalitarizma. Docent s Odsjeka za zapadnoslavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Matija Ivačić napisao je rad o motivu smrti u poeziji Mihovila Pavleka Miškine. Naime, motiv smrti često se pojavljuje u njegovim stihovima i autor ga smatra jednim od obilježja čitavog Miškinovog pjesničkog opusa koji čini dvjestotinjak pjesama.

Doajenka hrvatske historiografije Mira Kolar-Dimitrijević napisala je opširan rad u kojem je predstavila svoje spoznaje o životu i radu Mihovila Pavleka Miškine. Ona je Miškinu doživjela prvenstveno kao seljaka i književnika koji je aktivno djelovao u Radićevom seljačkom pokretu na kojeg su značajno utjecale političke promjene, pogotovo poslije 1918. godine. Zanimljivo je znati da povjesničarka s bogatim iskustvom kao što je Mira Kolar-Dimitrijević Miškinova djela doživljava i kao izvor spoznaja o životu seljaka u to doba, a pogotovo seljaka umjetnika koji su potekli iz Podravine kao što su književnici poput Miškine ili slikara poput Generalića. Iz toga proizlazi zanimljiva usporedba pojave seljačke književnosti u Podravini i pojave naivnog slikarstva. Unuk Mihovila Pavleka Miškine, sveučilišni profesor Zvonimir Pavlek, napisao je rad u kojem je nastojao svojeg djeda predstaviti na drugačiji način nego je to uobičajeno, nazvavši svoj pristup pogledom iz drugog kuta i treće dimenzije. U ovome radu nalazimo podatke o tome kako su Miškinu doživljavali njegovi najbliži, te kako su ljudi iz najbliže okoline utjecali na njega i njegov položaj u društvu.

U radu znanstvenog kolokvija sudjelovali su i jezikoslovci. Tako je članica suradnica HAZU Anđela Frančić priredila zanimljiv rad u kojem je pružila onomastički pogled na antroponimijsku formulu Mihovil Pavlek Miškina u kojem je nastojala razjasniti trorječnu formulu imena. Znanstveni savjetnik u mirovini Mijo Lončarić za ovaj zbornik napisao je osvrt na istraživanje kajkavštine kakvu je u svojim djelima koristio Mihovil Pavlek Miškina i napravio jezičnu analizu njegovih djela napisanih na kajkavštini. Tu su predstavljeni rezultati istraživanja govora Đelekovca u kojem se kao specifičnost izdvaja punkt hj, a razrađena je i tipična đelekovečka akcentuacija. Autor je na zanimljiv način usporedio đelekovečki govor iz Miškinovog doba s današnjim govorom.

Znanstvena savjetnica iz Hrvatskog instituta za povijest povjesničarka Suzana Leček izradila je rad pod naslovom »Pravi čovjek – Mihovil Pavlek Miškina i Seljačka sloga« u kojem je prikazala suradnju Miškine sa Seljačkom slogom koja je bila prosvjetno-kulturna organizacija vezana uz Hrvatsku seljačku stranku. Miškina je bio član Glavnog odbora Seljačke sloge, a njezinom radu pridonosio je kao književnik i osobnim angažmanom u lokalnim ograncima. Povjesničar Vladimir Šadek napisao je članak u kojem je prikazao djelovanje i tragičnu sudbinu Mihovila Pavleka Miškine u vrijeme Drugog svjetskog rata. Ubojstvo Mihovila Pavleka Miškine utjecalo je na političare iz Hrvatske seljačke strane tako da su se oni tijekom Drugog svjetskog rata približili partizanima i uključili u Narodno-oslobodilački pokret. Tematski i sadržajno na ovaj rad nadovezuje se članak čiji je autor docent na Sveučilištu Sjever povjesničar Željko Krušelj. On je detaljno opisao okolnosti u kojima je došlo do uhićenja i zatočenja Mihovila Pavleka Miškine u koncentracijskom logoru, a naposljetku i njegovog ubojstva. Željko Krušelj iznio je konkretna imena onih za koje se može utvrditi da su sudjelovali u optužbama i progonima Miškine i mogli utjecati na to da završi u logoru, a naveo je i imena potencijalnih izvršitelja ubojstva.

Akademik Dragutin Feletar u svojem radu opisao je demografsko-gospodarske i društvene prilike u Hrvatskoj i Podravini koje su potaknule Mihovila Pavleka Miškinu na pisanje. Dokaze utjecaja nepovoljnih prilika na Miškinu pronašao je u pjesmama socijalnog karaktera za koje akademik Feletar s pravom tvrdi da ih možemo doživjeti kao odraz borbe za siromašne i obespravljene seljake. Ovaj članak značajno pridonosi razumijevanju Miškinovog književnog stvaralaštva. Posebno je zanimljiv članak o knjižnici Mihovila Pavleka Miškine umirovljene knjižničarke Božice Anić koja je radila Muzeju grada

Koprivnice gdje se spomenuta ostavština čuva od 1950. godini. Te je godine Muzeju grada Koprivnice knjige koje su pripadale Miškini darovao njegov otac Valent Pavlek (1867.-1950.). Iz članka Božice Anić doznajemo da su unatoč siromaštvu i činjenici da su se bavili ratarstvom i stočarstvom članovi obitelji Pavlek voljeli pisanu riječ. Miškinov otac Valent Pavlek uživao je ugled u selu kao napredni poljoprivrednik te pismen i načitan čovjek. Bio pretplatnik novina (uglavnom glasila političkih stranaka) i član Društva sv. Jeronima pa je primao svetojeronimska izdanja iz kojih je crpio nova saznanja o gospodarstvu i očito ih uspješno primjenjivao na vlastitom imanju. Tako je i Mihovil Pavlek imao priliku čitati u obiteljskom domu pa ne čudi činjenica da je bio odličan učenik. Za svoj uspjeh u školi 1898. godine nagrađen je upravo jednom knjigom, a kasnije je svoju knjižnicu obogaćivao knjigama koje je sam kupovao i dobivao. Stoga je Božica Anić nastojala objasniti formiranje Miškinove osobne knjižnice, opisati okolnosti u kojima je dospjela u Muzej grada Koprivnice i informirati čitatelje o njezinom današnjem statusu. Autor posljednjeg objavljenog rada u zborniku je docent s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu povjesničar Goran Hutinec koji je opisao malo poznati susret slovensko-američkog književnika Louisa Adamiča s Mihovилоm Pavlekom Miškinom u njegovom domu u Đelekovcu 1933. godine. Naime, Adamič je u svojoj knjizi objavljenoj 1934. godine poslije istraživačkog putovanja po Jugoslaviji zabilježio razgovor s Miškinom u kojem su opisani problemi koji su mučili seljake u Podravini u doba velike gospodarske krize i diktature kralja Aleksandra Karađorđevića.

Zaključujemo da je u zborniku objavljeno ukupno 15 radova koji su pažljivo tematski poredani. Najbrojniji su autori koji su po struci povjesničari i to pogotovo oni koji se bave temama iz 20. stoljeća. Nekoliko je autora koji su dali nove doprinose za biografiju Mihovila Pavleka Miškine i opisali političke, gospodarske i društvene okolnosti u kojima je on živio i stvarao. U posebnu skupinu možemo svrstati radove u kojima je glavna tema Miškina kao književnik i tu su nove doprinose dali autori koji su pažljivo proučavali njegova djela, pogotovo dvjestotinjak pjesma koliko ih je Miškina ukupno napisao. Oni se slažu u tome da je Miškina važan književnik u kontekstu povijesti hrvatske književnosti. Okolnosti u kojima je Miškina tijekom Drugog svjetskog rata lišen slobode, zatočen i na kraju ubijen tema je koja zaokuplja mnoge autore. Radove objavljene u ovome zborniku možemo doživjeti kao dokaz da se o Miškini i njegovom djelu može još istraživati i stalno otkrivati nove podatke.

Nikola CIK

100 GODINA ZNANSTVENIKA I SPORTAŠA ŽARKA DOLINARA, KOPRIVNICA, GALERIJA MIJO KOVAČIĆ, 10. 7. 2020.

Uz stotu obljetnicu rođenja koprivničanca Žarka Dolinara organiziran je prigodni jednodnevni program kroz stručni kolokvij i popratnu izložbu. Organizatori događaja bili su Grad Koprivnica, Muzej grada Koprivnice i Povijesno društvo Koprivnica, a održan je 10. srpnja 2020. godine u Galeriji Mijo Kovačić.

Prof. dr. sc. Žarko Dolinar (Koprivnica, 3. 7. 1920. – Basel, 9. 3. 2003.), osvajač je prve hrvatske sportske medalje i prvi Hrvat svjetski prvak, s osam medalja sa svjetskih prvenstava u stolnom tenisu te medalja s mnogih međunarodnih i domaćih natjecanja. Jedini je svjetski sportski prvak koji je »Pravednik među narodima« i dobitnik medalje »Henry Dunant«. Znanstvenik, profesor na nekoliko fakulteta sveučilišta u Zagrebu i Baselu, s nevjerojatna tri doktorata znanosti. Autor je svjetskog istraživanja »Velikani čovječanstva«, knjige o najstarijim sveučilištima u svijetu i brojnih drugih knjiga. Humanist, prosvjetitelj i domoljub koji se osobito iskazao u vrijeme Domovinskoga rata. Žarko Dolinar bio je i slikar te veliki kolekcionar s 25 raznovrsnih zbirki spomeničkih predmeta. Jedini je Hrvat dobitnik dva ordena Danice hrvatske za znanost i sport, s likovima Ruđera Boškovića i Franje Bučara. Dobitnik je državne nagrade za životno djelo »Franjo Bučar« te HRT-ove nagrade za hrvatskog sportaša 20. stoljeća. Uz 80. obljetnicu rođenja Žarko Dolinar je 2000. godine primio titulu Počasnog građanina grada Koprivnice.

Iz navedenoga je razvidno kolika je ljudska veličina Žarko Dolinar bio, rođen u samom središtu Koprivnice u kući Friedrich na uglu današnje Frankopanske i Vijećničke ulice. Inicijator ovog obilježavanja bio je akademik Dragutin Feletar, koji je uz pomoć velikog Dolinarovog poznavatelja Branka

Pleša i ravnatelj Muzeja grada Koprivnica Roberta Čimina, Gradu Koprivnici i zamjenici gradonačelnika Kseniji Ostriž predložio program i datum njegove realizacije. Program se prvotno planirao održati kroz dva dana, u kojem bi se prvi dan (petak) održao kolokvij i izložba, a drugi dan (subota) bio bi rezerviran za sportske aktivnosti na središnjem koprivničkom trgu tijekom kojeg bi se isti pretvorio u veliko stolnotenisko rekreativno druženje sportaša s građanstvom. U tome je dobivena podrška Hrvatskog olimpijskog odbora, Hrvatskog stolnoteniskog saveza i dva koprivnička stolnoteniska kluba (STK Koprivnica, STK Podravka Koprivnica) koji bi se aktivno uključili u njegovu organizaciju, no od istoga se na kraju odustalo radi loše epidemiološke situacije uzrokovano korona virusom.

Izložba simbolično nazvana »Dolinarovih 100 / 100« kroz desetak vitrina u Galeriji Mijo Kovačić i hodniku Galerije Koprivnica predstavila je Dolinarovu bogatu ostavštinu koja se čuva u osobnom fundusu Branka Pleše iz Koprivnice. Uključila je najznačajnijih stotinu raznolikih predmeta iz bogate zbirke, a u čemu su sudjelovali viši kustos Dražen Ernečić i sam vlasnik zbirke. Slična je suradnja, iako s mnogo više predmeta, ostvarena 2010. godine (30. 6. – 30. 7.) u Muzeju grada Koprivnice zajedno s NK »Slaven Belupo« Koprivnica u povodu Svjetskog nogometnog prvenstva u Južnoafričkoj Republici i 90. Dolinarovog rođendana. Potom je Branko Pleše u suradnji s Gradom Koprivnice 9. 3. 2013. godine na dan 10. obljetnice Dolinarove smrti postavio sličnu trajnu izložbu u Gradskoj vijećnici – Soba 12 (soba za sastanke). Prilikom odabira predmeta za posljednju izložbu pokazalo se iznimno zahtjevnim izdvojiti »samo onih stotinu« najznačajnijih, budući da zbirka sadrži nevjerojatan broj različitih predmeta iz najrazličitijih sfera Dolinarovog života, kao i zbirke drugih predmeta među kojima se izdvaja prikupljenih 75.000 autografa. Pristupilo se selekciji koja je pomirila sve te sfere, a iste su postavljene na suvremeno muzeološki i tematski način. Izložbu su, naravno, pratile i legende kojima je pojašnjeno njegovo široko djelovanje i interes u mnogim životnim područjima. Izložbu je na početku programa ukratko predstavio ravnatelj Muzeja grada Koprivnice Robert Čimin, a otvorio ju je gradonačelnik Grada Koprivnice Mišel Jakšić, ujedno najavivši i početak stručnog kolokvija.

Moderator kolokvija bio je akademik Dragutin Feletar, koji se prvotno prigodnim riječima zahvalio organizatorima na realizaciji ovog obilježavanja, koje je održano uz stroge epidemiološke mjere uz tek tridesetak mogućih sudionika, a na kojem bi se u normalnim okolnostima očekivao znatno veći broj zainteresiranih građana. Čast da otvori stručni kolokvij pripala je hrvatskom diplomatu i ministru vanjskih i europskih poslova u 14. Vladi Republike Hrvatske Gordanu Grliću Radmanu. Naime, Grlić Radman bio je veliki osobni prijatelj Žarka Dolinara, a koji je svoja sjećanja u koautorstvu s Miroslavom Novakom i Zdenkom Uzorincem u godini njegove smrti pretočio u pisanu riječ u sklopu monografije naslova »Dolinar - pet života u jednom: Zatajil te ne bum nigdar« (Zagreb: Stella film, 2003.). Kroz temu »Žarko Dolinar, domoljub i promicatelj Hrvatske« govorio je vrlo emotivno i osobno upravo o njihovom međusobnom odnosu, ali i Dolinarovom neposrednom doprinosu u promociji Hrvatske općenito. Potom je Sanja Švarc Janjanin, predsjednica Židovske općine Koprivnica, iznijela predavanje pod nazivom »Žarko Dolinar kao Pravednik među narodima«. Kao već poznati hrvatski sportaši braća Dolinar uz pomoć križevčana Ice Hitreca, u vrlo opasnim vremenima progona tijekom Drugoga svjetskoga rata, spasili su 360 Židova, Hrvata i osobe drugih narodnosti, izravno dovodeći u opasnost vlastite živote. Dolinar je često zajednički ponavljao riječi »Uslužnost, tolerancija i humanizam«, a čitav se život povodio mišlju »Ne idi spavati dok nisi nešto dobro učinio«. Takav životni stav (svojevrsna misija) doveo ga je do primitka medalje Pravednika među narodima na kojoj stoji »AKO SI SPASIO JEDNOG ČOVJEKA – SPASIO SI ČOVJEČANSTVO!« Dolinar je pomagao svima kojima je to trebalo, na različite načine, a što je Švarc Janjanin predstavila u vrlo emotivnom i diktivnom izlaganju. Potom je ranije spomenuti Branko Pleše govorio na temu »Iz životopisa i sportskih dostignuća Žarka Dolinara«. Nebrojeno je puta poseban naglasak stavio na sve što je za hrvatski sport učinio, a ostat će zapamćen kao prvi hrvatski sportaš u povijesti koji je osvojio prve medalje na svjetskom prvenstvu (Kairo, 1939.) i prvi hrvatski sportaš svjetski prvak (London, 1954.). Sveukupno je nastupio na sedam svjetskih prvenstava i pritom osvojio osam medalja u stolnom tenisu, a osvojio je i 34 međunarodna prvenstva u 13 različitih zemalja. Rezultati su to kakvi će teško ikada više biti nadmašeni. Na kraju stručnog kolokvija akademik Dragutin Feletar dao je završno slovo na temu »Žarko Dolinar u hrvatskoj i svjetskoj znanosti«. Uz 13 godina rada na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu, radio je kao profesor 26 godina na

Medicinskom fakultetu u Baselu. Iako nije mnogo pisao (2 stručne knjige, 27 stručnih radova), završio je dva doktorata znanosti: veterine u Zagrebu i medicine u Baselu, a Sveučilište Josip Juraj Strossmayer iz Osijeka dodijelilo mu je počasni doktorat 1993. godine, kao prvi takav u samostalnoj Hrvatskoj zbog posebnog doprinosa u vrijeme Domovinskoga rata. Ovim izlaganjem završen je stručni kolokvij uz zaključak moderatora kako je potrebno razmisliti na koji način je moguće dodatno se odužiti Dolinaru u njegovoj rodnoj Koprivnici, uz napomenu kako se Sveučilište Sjever nalazi u današnjem Kampusu (nekadašnja vojarna) na trgu koji nosi s ponosom upravo njegovo ime.

Prigodnim jednodnevnim programom održanim u posebnim epidemiološki kontroliranim okolnostima odana je počast i prisjetilo se na lik i djelo iznimnog podravskog i hrvatskog velikana s nasljeđem koje se u Koprivnici i dalje snažno osjeća. Jedan i neponovljiv – Žarko Dolinar!

Robert ČIMIN

TAJNE ŽELJEZA, IZLOŽBA I KATALOG IZLOŽBE, GALERIJA KOPRIVNICA, 19. 6. – 19. 7. 2020., UR. ROBERT ČIMIN, KOPRIVNICA, 2020.

U sklopu Europskih dana arheologije 19. lipnja 2020. godine Muzej grada Koprivnice je u suradnji s Institutom za arheologiju u Galeriji Koprivnica predstavio izložbu Tajne željeza. Izložba je rezultat dugogodišnje suradnje znanstvenika i muzealaca, a na njoj su predstavljeni rezultati interdisciplinarnog znanstveno-istraživačkog projekta TransFER (Proizvodnja željeza uz rijeku Dravu u antici i srednjem vijeku: stvaranje i transfer znanja, tehnologija i roba, Hrvatska zaklada za znanost, IP-06-2016-5047) koji se od 2017. godine provodi u Institutu za arheologiju pod vodstvom znanstvene savjetnice u trajnom zvanju dr. sc. Tajane Sekelj Ivančan, a koji okuplja istraživače iz više znanstvenih, znanstveno-nastavnih i muzejskih ustanova i institucija u Hrvatskoj i Sloveniji. Kako je na samome otvorenju izložbe u uvodnome govoru naglasio ravnatelj koprivničkoga muzeja dr. sc. Robert Čimin, namjera izložbe bila je dočarati sve postupke obrade željeza na području Podravine tijekom više arheoloških i povijesnih razdoblja te otkriti neke male i velike tajne koje se kriju iza svakog željeznog uporabnog predmeta korištenog u predindustrijsko doba na ovim prostorima. Može se reći da su autori izložbe, članovi projektnog tima TransFER Ivan Valent, Robert Čimin, Tajana Sekelj Ivančan i Tena Karavidović u tome potpuno i uspjeli. Izloživši najznačajnije nalaze iz arheoloških istraživanja nekoliko podravskih lokaliteta kao i rekonstruirane talioničke peći te spretno uklopivši tekstualne, audio-video i ilustrativne informacije, autori izložbe su posjetiteljima interaktivnim sadržajima omogućili uvid u složene aktivnosti pripreme i obrade sirovina koje su vješti majstori-talioničari tijekom kasne antike i ranog srednjeg vijeka prakticirali na podravskome prostoru kako bi proizveli poluproizvode iz kojih su daljnjim postupcima majstori-kovači proizvodili željezne predmete. Specifično ozvučje u raznim tematskim prostorijama posjetitelju dodatno oživljava ambijent talioničkih radionica.

Prikazom popratnoga kataloga donijet će se i uvid u građu koja je predstavljena na istoimenoj izložbi. Katalog već kontrastom žarkih vatrenih plamičaka na tamnoj pozadini naslovnice dočarava samu temu izložbe i sadržaj, tiskan je u nakladništvu Muzeja grada Koprivnice u 300 primjeraka. Urednik kataloga je dr. sc. Robert Čimin koji je ujedno osmislio i oblikovanje kataloga te izradio pripremu za tisak, a tekstualne priloge popraćene brojnim ilustracijama donose svi autori izložbe. Tekstovi autora istaknuti su bijelim slovima na kontrastnoj crnoj pozadini, što čitateljima sugerira dojam drevnih užarenih i ugarenih radionica. Iza tekstualnog dijela kataloga slijedi popis literature i katalog nalaza koji su tiskani na klasičnoj bijeloj pozadini papira te čitatelja opet vraćaju u današnjicu i omogućuju mu uvid u daljnje i detaljnije stručne informacije o temi i pojedinim izloženim predmetima.

U tekstu Transfer – arheologija metalurgije željeza uz rijeku Dravu (str. 3–5) Tajana Sekelj Ivančan približava čitateljima zahtjevne procese dobivanja željeza iz željezne rude u raznim arheološkim i povijesnim razdobljima: od pronalaska kvalitetne rude u prirodi, preko izgradnje talioničkih peći različitih oblika pa sve do samog procesa taljenja u kojem se na visokim temperaturama ekstrahirao poluproizvod, tzv. spužvasto željezo (eng. iron bloom). Taj poluproizvod se podvrgavao postupku primarnog kovanja kojim su se uklanjale nečistoće te dobivao proizvod od kojeg su dalje majstori-kovači izrađivali razne željezne predmete. I dok nam je svima više-manje poznato postojanje sirovina željeza porijeklom

iz rudogornih krajeva, osobitost ovih istraživanja predstavljenih izložbom i katalogom Tajne željeza jest to da nas upoznaju s činjenicom na koje je načine stanovništvo na prostoru nizinske Podravine dolazilo do sirovine za izradu željeznih predmeta, uvelike dragocjene u društvima mlađih arheoloških te u svim povijesnim razdobljima: određena područja Podravine, naime, obilovala su željeznom rudom močvarnoga tipa. Autorica teksta donosi pregled arheoloških i interdisciplinarnih istraživanja koja su poduzeta na širem podravskome prostoru, počevši od dojava Ivana Zvijerca iz Torčeca 2007. godine o pronalasku površinskih nalaza komada zapečenih stijenki peći i talioničke zgure te cjelovitih keramičkih sapnica na izoranome sjevernome dijelu arheološkoga nalazišta Virje – Volarski breg. Uslijedila su višegodišnja geofizička i arheološka istraživanja ovoga lokaliteta, kao i susjednog položaja na Sušinama te posljednjih godina i lokaliteta Hlebine – Velike Hlebine i Hlebine – Dedanovice, koja su rezultirala spoznajama o postojanju te načinima organizacije talioničkih radionica tijekom kasne antike i ranog srednjeg vijeka. Unutar znanstvenog projekta TransFER intenzivirana je i suradnja sa znanstvenicima prirodoslovnih disciplina te su poduzeta rekognosciranja čitavog nizinskog, središnjeg dijela sliva rijeka Drave, od ušća rijeke Mure u Dravu pa sve do Slatine, brojna terenska ispitivanja i uzorkovanja tla te laboratorijske mineraloške i geokemijske analize na Rudarsko-naftno-geološkom fakultetu i Metalurškom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Radi boljeg razumijevanja talioničkog procesa i primarne obrade željeza poduzete su i eksperimentalne radionice koje su imali prigodu uživo vidjeti posjetitelji Renesansnog festivala u Koprivnici te si dočarati sliku postupaka obrade željeza na području Podravine od 4./5. stoljeća (Virje – Sušine), preko 5./6. stoljeća (Virje – Volarski breg) i prve polovine 7. stoljeća (Hlebine – Velike Hlebine, Hlebine – Dedanovice) pa do 8. i 9. stoljeća (Virje – Volarski breg, Virje – Sušine).

Slijedi tekst Ivana Valenta Sirovine, topografija, naselja (str. 7–9) u kojem se detaljnije predstavljaju razne sirovine korištene u procesima primarne obrade željeza, rezultati terenskih pregleda kao i pojedinačni nalazi iz arheološki istraživanih naselja u neposrednoj blizini samih talioničkih radionica. Površinski nalazi močvarne željezne rude zabilježeni su na više položaja na širokome podravskome prostoru, dok je jedino ležište rude, zasad, utvrđeno na položaju Hrastova greda kod Kalinovca. Važna je bila i dostupnost gline potrebne za izgradnju peći, koja je prikupljana iz okoliša ili korita potoka, zatim blizina izvora vode te drvo za proizvodnju ugljena, a time je Podravina obilovala. Drvo hrasta bilo je najzastupljenija vrsta drvne sirovine korištene tijekom talioničkih procesa, ali i drugih svakodnevnih aktivnosti. Uz njega, korišteno je i drvo jasena, brijesta, graba, javora, johe, topole i vrbe. Svi ovi nalazi iz arheoloških istraživanja omogućuju rekonstrukciju segmenta okoliša Podravine u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku. Unutar znanstvenog projekta TransFER izrađena je i baza podataka od preko 160 arheoloških lokaliteta s tragovima metalurgije na prostoru Podravine, od kojih je na gotovo polovici utvrđena aktivnost povezana s procesima vezanima uz predindustrijsku proizvodnju željeza, dok je na ostalima zabilježena samo kovačka djelatnost. Na samim položajima arheoloških istraživanih lokaliteta s radionicama talioničkih aktivnosti ili u njihovoj neposrednoj blizini arheološki su istraženi i ostaci naselja istovremena tim radionicama. Nalazi poput ulomaka keramičkih lonaca i pekača te drugih uporabnih predmeta (okovi drvene vedrice, željezni nožići) oslikavaju kulturu kuhanja i pripremanja hrane te druge svakodnevne aktivnosti koje su se odvijale u naseljima pripadajućih radionica, dok nalazi poput staklenih perli, željezne pojasne kopče ili brončanog lijevanog jezičca pojasne garniture govore o nošnji pa i statusu pojedinih članova tih naselja.

U sljedećem tekstu pod naslovom Tehnologija proizvodnje željeza Tena Karavidović (str. 11–14) detaljno i stručno, no opet čitkim tekstom popraćenim slikovitim ilustracijama širokoj publici približava svu složenost procesa proizvodnje željeza. Nizinsko plavno područje Podravine na kojem se izmjenjuju ocjedita niska uzvišenja i zamočvarena područja te prevladava umjerena klima idealno je prirodno okruženje za formiranje sedimentnih depozita željeznih oksihidroksida, poznatih kao močvarna željezna ruda. Mineraloškim i kemijskim analizama uzoraka ruda pronađenih na arheološkim lokalitetima dokazano je da je tijekom kasne antike i ranog srednjeg vijeka korištena upravo ta močvarna ruda lokalnog podrijetla. U pripremi sirovina za sam postupak taljenja prethodno je bilo potrebno proizvesti dovoljnu količinu drvenog ugljena. Ugljen se mogao proizvoditi u ugljenicama kod kojih su drveni ulomci slagani u stožac i potom zatvorili zemljom i slojem trava te zapalili kroz središnji otvor te je taj proces mogao trajati i do nekoliko dana. Zasebno se pripremala ruda – mineraloške analize su pokazale

da se ruda prvo pržila na otvorenoj vatri kako bi izgubila suvišnu vlagu što olakšava usitnjavanje, ali i redukciju u talioničkoj peći. Postupkom prženja ujedno se povećava udio željeznih oksida u rudi, a mogao je trajati nekoliko sati ili tjednima, ovisno o količini rude, goriva te razini i načinu prženja. Postupak taljenja, ekstrakcije željeza iz ruda, odvijao se u talioničkim pećima. Elementi konstrukcije peći poput sapnica (keramička cijev za upuhivanje zraka) i dijelova stijenki te otpad koji nastaje taljenjem rude (zgura) izravni su dokazi o tipu peći i procesu koji se u njoj odvijao. U kasnoantičkom i ranosrednjovjekovnom razdoblju je na lokalitetima Volarski breg i Sušine kod Virja te Velike Hlebine kod Hlebina korišten tip slobodnostojeće peći cilindričnog, blago stožastog oblika nadzemne konstrukcije s plitko udubljenim dnom ognjišta iz kojeg je tekuća zgura ispuštana tijekom postupka. Na Sušinama je u ranosrednjovjekovnom horizontu zabilježeno korištenje i drugačijeg tipa peći s drugačijim postupkom obrade dobivenog željeznog poluproizvoda, spužvastog željeza, kod kojeg se zgura nije ispuštala izvan peći već se nakupljala unutar jame ložišta. Tragovi peći i nalazi zgure na lokalitetu Hlebina – Dedanovice svjedoče i o kovačkoj aktivnosti, odnosno postupku obrade spužvastog željeza u 7. stoljeću. Istražene radionice bile su nešto izdvojene od istovremenih naselja, smještene na niskim ocjetitim uzvišenjima s neposrednim izvorima vode iz obližnjih vodotoka.

Robert Čimin u tekstu naslovljenome Eksperimentalna arheologija (str. 15–19) ističe kako se interes za eksperimentalne radionice taljenja željezne rude pojavio odmah nakon prvog arheološkog otkrića ostataka peći na Volarskome bregu kod Virja 2008. godine te su nakon daljnjih arheoloških istraživanja i proučavanja stručne literature već 2011. godine u sklopu izložbe o Virju – Volarskom bregu i Delovima – Grede I u koprivničkome muzeju izrađene i postavljene rekonstrukcije dviju glinenih peći, a iste godine su u Muzeju te na Renesansnome muzeju u Koprivnici organizirane i prve eksperimentalne radionice. Na koprivničkome Renesansnome festivalu 2012. godine osmišljena je visoka glinena peć radi provjere mogućnosti i potrebe za korištenjem peći većeg volumena u predindustrijsko doba, a eksperiment je pokazao da se u takvoj peći željezna zgura u sekundarnom procesu ne može pretvoriti u iskoristivo željezo. Tijekom trajanja znanstvenog projekta TransFER članovi projekta su sudjelovali na eksperimentalnim radionicama u Češkoj i Mađarskoj te su stečena iskustva primijenili na organizaciju daljnjih radionica u Hrvatskoj u kojima su se izvodili eksperimenti na osnovi izvornih arheoloških zapisa s podravnih lokaliteta. Tako je u suradnji Instituta za arheologiju i Muzeja grada Koprivnice pokrenut niz višednevnih eksperimentalnih radionica u okviru manifestacije Renesansni festival u Koprivnici za koje je već 2018. godine osmišljena središnja tema pod nazivom Tajne željeza, a koje su se svake godine odvijale uz veliku posjećenost od nekoliko desetaka tisuća posjetitelja do 2020. godine kada je sukladno pandemijskoj situaciji COVID-19 otkazan Renesansni festival te je organizirana manja dvodnevna radionica u Muzeju grada Koprivnice tijekom obilježavanja Međunarodnog dana muzeja. Sve te radionice na kojima su provođeni eksperimenti izgradnje različitih tipova peći i proizvodnje spužvastoga željeza omogućile su izvanredno neposredno iskustvo i edukaciju brojnim posjetiteljima, ali i samim istraživačima, otkrivajući im niz tajni koje se kriju u složenim postupcima predindustrijske obrade željeza na prostoru Podravine.

Dio tih tajni željeza danas je otkriven i spoznaje su, putem svih opisanih aktivnosti kao i ove muzejske izložbe i popratnoga kataloga, uspješno predane u nasljeđe budućim generacijama.

Slijedi Popis literature (str. 20–21) te Katalog (str. 22–31) s 50 kataloških jedinica koje opisuju i slikovno prikazuju nalaze iz arheoloških istraživanja: ulomke keramičkih posuda – lonaca i pekača, dijelove nošnje i nakita (pojasna pređica, pojasni jezičac, bikonična staklena perla), pršljene za vreteno, noževe, okove drvenih vedrica, nalaze kasnoantičkog novca, ulomke talioničke zgure, s dna peći kao i talioničke zgure ispuštene izvan peći, kovačku zguru, stijenke peći s umetnutom sapnicom te primjerke močvarne željezne rude.

Ovom su izložbom i katalogom Muzej grada Koprivnice i Institut za arheologiju pružili izvanredan primjer dobre prakse suradnje muzejske i znanstvene institucije. Polučeni znanstveni rezultati mjerljivi su na europskome akademskome nivou, pružaju niz profesionalnih informacija ključnih za komparativna znanstvena istraživanja koja se odvijaju u drugim zemljama, a interaktivnim muzeološkim pristupom, obradom i prezentacijom složeni procesi predindustrijske obrade željeza približeni su na razumljiv i atraktivan način širokoj publici i posjetiteljima različitih dobi, spola i zanimanja.

Dodajmo i to da je izložba Tajne željeza, popraćena tiskanim deplijanom, predstavljena i u Muzeju grada Zagreba (10. 9. – 11. 10. 2020.) te je jednako tako polučila veliko zanimanje zagrebačke publike kao i sudionika 7. međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije iz zemlje i inozemstva, a koji je pod nazivom Tajne željeza – od sirovine do željeznog predmeta organizirao Institut za arheologiju u suorganizaciji s Arheološkim muzejom u Zagrebu. Tom je prigodom postavljena u Muzeju grada Zagreba i manja informativna izložba autorice Aleksandre Bugar pod nazivom Okuj(m)e! kojom su predstavljeni nalazi metalurških aktivnosti na arheološkome lokalitetu u selu Okuje, istraživanome 2008. i 2009. godine na trasi autoceste Zagreb – Sisak.

Tatjana TKALČEC

PODRAVSKI ZBORNİK 46/2020, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK ROBERT ČIMIN, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, KOPRIVNICA, 2020., 304 STR.

Izazovna godina s kojom smo svi suočili nije, srećom, negativno utjecala na izdavanje 46. broja Podravskog zbornika, za što su zasigurno zaslužni glavni i odgovorni urednik Robert Čimin, izvršna urednica Vesna Peršić Kovač, članovi uredništva Nikola Cik i Milivoj Dretar, kao i svi njihovi suradnici. Zasluge dijele i svi zastupljeni autori, od kojih su neki, kako ističe Čimin u »Riječi urednika« na početku Zbornika, pandemijski »lockdown« iskoristili za istraživanje i pisanje.

Na činjenicu da ovogodišnji Podravski zbornik posebno obilježava 100. obljetnicu rođenja Ivana Večenaja, poznatog slikara naive, ali i književnika te leksikografa, upozorava već naslovnica s fotografijom umjetnika pri slikarskom radu. O njegovom likovnom stvaralaštvu čitatelji mogu više saznati iz prva dva članka u Zborniku koji su, kao i četiri priloga o Večenaju, nastali povodom održavanja stručnog skupa »Z on kraj Drave« u rujnu ove godine u Večenajevoj rodnoj Goli. Helena Kušenić, viša kustosica u Muzeju grada Koprivnice u članku »Religiozne doktrine u metafizičkim vizijama Ivana Večenaja« daje pregled Večenajevog umjetničkog puta s posebnim osvrtom na prizore Kristološkog ciklusa u kojima prepoznaje mjesto diferencijacije njegovog umjetničkog stila. O metaslikarstvu Ivana Večenaja piše Mihaela Cik koja česte pojave autoportreta i portreta te umetnutih slika ili riječi u slikama u Večenajevom opusu tumači kao umjetnički vrlo promišljen i samosvjestan čin te ga povezuje s primjerima iz različitih umjetničkih razdoblja.

Povjesničar Nikola Cik u članku »Župa svetog Franje Ksaverskog u Kozarevcu« osim pregleda povijesti župe, njezinih upravitelja te opisa župne crkve iznosi i vrijedne podatke o samom naselju. Vrlo specifičnoj temi posvetila se povjesničarka Mira Kolar-Dimitrijević u članku »Vinske pjesme iliraca Antuna Nemčića, Mirka Bogovića i Ferde Rusana« u kojem upozorava na biografske podudarnosti među spomenutim autorima te ulogu njihovih pjesama u doba Hrvatskog narodnog preporoda u Podravini. Ksenija Krušelj člankom »Osnivanje Ženske stručne škole u Koprivnici 1909. godine« otkriva podatke o kontekstu osnivanja te predavačima i polaznicama ove škole, čime daje vrijedan doprinos poznavanju povijesti koprivničkog školstva. Povijesnu temu obradio je i Milivoj Dretar koji se posvetio istraživanju događaja, ali i osobnih doživljaja svjedoka razdoblja zadnjih mjeseci Drugog svjetskog rata u Ludbregu.

Sljedeća dva članka posvećena su zanimljivim ličnostima. Ivana Senjan povodom 40. obljetnice smrti Ivana Hanžeka piše o tom svestranom glazbeniku, zborovođi i glazbenom pedagogu koji je obilježio kulturnu scenu Đurđevca u razdoblju od 1965. do 1980. godine. Život »podravskog kralja Apaurina« Franje Kajfeža istražio je Marko Vitez podsjetivši da je kemijski tehničar, farmaceut, znanstvenik, kolekcionar i političar Kajfež rođen u Podravini, u Martijancu. Znanstvenu granu paleontologije čitateljima približava voditelj Muzeja krapinskih neandertalaca Jurica Sabol koji se osvrnuo na ostatke sisavaca poput vunastog mamuta i vunastog nosoroga pronađene na području Podravine pri čemu je istaknuo važnost privatnih zbirki koje ih čuvaju.

Zadnja tri članka posvećena su riječima, knjigama, knjižnicama, izdavaštvu i nakladništvu. Tako Katarina Franjo u članku »Virovska izdavačka djelatnost i njezin doprinos razvoju nakladništva Koprivničko-križevačke županije« pregledno iznosi podatke koji se odnose na razdoblje od kraja 19. stoljeća do 2019. godine. Ljiljana Vugrinec iz Knjižnice i čitaonice Fran Galović Koprivnica napisala je članak

»Pokretne knjižnice – bibliobusi Koprivničko-križevačke županije 1979. – 2019.« u kojem sažima ključne aspekte djelovanja Bibliobusne službe u 40 godina njenog postojanja u Koprivnici i 10 godina u Križevcima. Na kraju će čitateljima zasigurno osmjeh na lice staviti članak Vladimira Miholeka pod nazivom »Psovke, vulgarizmi i riječi rugalice đurđevačkoga kajkavskoga govora« u kojem se posebno osvrće na čestu upotrebu pojedinih frazema.

Nakon 12 članaka slijedi 12 priloga, a prva četiri od njih posvećena su Ivanu Večenaju i širini njegova djelovanja. Marijan Špoljar u radu »Krugovi oko Ivana Večenaja« upozorava na važnost utjecaja koje je primao od suradnika, ali i njegovu funkciju uzora narednim generacijama umjetnika. U radu »Ivan Večenaj – prinosi istraživanju povijesti Prekodravlja« akademik Dragutin Feletar daje pregled Večenajevih težnji ka otkrivanju tajni nekadašnjeg života u njegovom zavičaju. Večenajevom literarnom radu posvetila se književnica Božica Jelušić u radu »Blistanje u riječi i slici« istaknuvši ujedno poveznice sa slikarskim radom. O riječima, posebno onima koje je Večenaj skupljao za Rječnik Gole, piše Vjekoslav Prvčić u radu »Ponovno imenovanje svijeta« kojeg prate fotografije iz Večenajevog radnog prostora.

Velik dio ostalih priloga odnosi se na obljetnice pa tako Lidija Vranar piše o 35 godina djelovanja Povijesnog društva Koprivnica s posebnim osvrtom na aktivnosti u posljednjim godinama te izdavačku djelatnost. Kristina Benko Markovica piše o Ženskom vokalnom sastavu Đurđevčice opisavši u podnaslovu njihovo postojanje kao »Dvadeset i dve lete smeja, pajdašije, kešnjena, špota i pesme«. O Interpretacijskom centru Kuća Petra Preradovića otvorenom prošle godine u Grabrovnici i njegovom muzeološkom konceptu pišu Marinko Barčan, Željka Miklošević i Danijela Rešetar. Istraživanju života i književnog stvaralaštva Miroslava Dolenca Dravskog povodom 25. godišnjice smrti prionuo je Ilija Pejić. Dva rada posvećena su dobrovoljnom vatrogastvu: Sonja Markić posvetila se koprivničkom vatrogastvu te Dobrovoljnim vatrogasnim društvima u Štaglinicu i Starigradu dok je Zvonimir Ištvan istražio aktivnosti Dobrovoljnog vatrogasnog društva Gornja Šuma u 60 godina njegova djelovanja. Rječnik pitomačkog govora, točnije njegovu digitaliziranu verziju, predstavila je Vlatka Šelimber istaknuvši važnost očuvanja jezične baštine.

Iz razgovora koji je s Dragutinom Feletarom vodio Robert Čimin saznajemo o pokretanju i prvim godinama izdavanja Zbornika u kojima je Feletar imao ključnu ulogu, a njegov doprinos i danas je značajan. Urednica za književnost u ovom Zborniku je Lidija Novosel koja je odabrala radove triju autorica: Marijane Šarac koja piše o đurđevačkom kvartu Peski, Lidije Lauš Leščan koja se predstavlja crticama te pjesnikinje Dubravke Težak. Na podravsko nakladništvo osvrnula se Ana Škvarić koja je pripremila i pregled publikacija objavljenih od 15. rujna 2019. do 15. rujna 2020. godine. I ove godine Kroničar je priredio osebujni osvrt na proteklu godinu, a vizualnu dopunu tom pregledu nudi niz fotografija koje bilježe zanimljive scene. U predstavljanju općina u ovom su izdanju Zbornika na red stigle općine Legrad, Koprivnički Ivanec, Novigrad Podravski, Molve, Ferdinandovac i Pitomača.

Raspon obrađenih tema i formi u kojima su one prikazane osigurava da Podravski zbornik ostane znanstveno-popularna publikacija, kako je to bilo zamišljeno u njegovim počecima o kojima govori Dragutin Feletar, i kao takav zanimljiv najširoj publici.

Mihaela CIK

DANIJEL JELAŠ, GRADOVI DONJEG MEĐURJEČJA DRAVE, SAVE I DUNAVA U SREDNJEM VIJEKU. SLAVONSKI BROD: HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST – PODRUŽNICA ZA POVIJEST SLAVONIJE, SRIJEMA I BARANJE. 2020., STR. 214.

Autor Danijel Jelaš u djelu pod nazivom Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku progovara o razvoju naselja koja imaju značajke urbanih središta na prostoru koji danas poimamo kao Slavoniju i Srijem tijekom srednjeg vijeka. Recenzenti su Borislav Grgin i Marija Karbić, dok je nakladnik Stanko Andrić. Knjigu možemo promatrati kao temelj i doprinos budućim istraživanjima i djelima o naseljima, u većoj mjeri s obilježjima urbanih središta u skladu s procesima urbanizacije tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u takozvanom donjem međurječju Drave, Save i Dunava. Iako je zadnjih godina pa i desetljeća sve upitnije upuštati se u pisanje i objavu sinteza odre-

đenih područja tijekom pojedinog razdoblja ovo je djelo dobra osnova za pisanje o naseljima koja su se osnivala ili razvijala u smjeru urbanih središta. O tome je progovorio i autor: »Vjerujem da će ona upotpuniti određene historiografske praznine i ublažiti osjećaj slabije zastupljenosti slavonsko-srijemsko-baranjskih srednjovjekovnih tema u hrvatskoj povijesnoj znanosti.« Također je vidljivo da je svjestan potrebe neizostavnog nadopunjavanja djela hrvatske i mađarske historiografije pri čemu je napomenuo: »Kako cilj rada nije toliko utvrđivanje novih činjenica, koliko pregled i eventualna revizija poznatih...« U poglavlju Uvod još napominje da je knjiga nastala kao »adaptacija« magistarskog rada Gradovi Požeške, Vukovske i Srijemske županije kojemu je nadodao i saznanja o Baranjskoj županiji južno od Drave, to jest o urbanim središtima Našice i Željanovci i njihovoj okolici.

Kako se i može pretpostaviti za ovakva djela svoje je mjesto našlo i poglavlje Smještaj i prirodne karakteristike prostora. U njemu se progovara o rasprostranjenosti županija, kao i objašnjenje pojmova poput donje međurječje i zašto ga se koristi za razliku od drugih koja se isto znaju pojavljivati u literaturi ili javnosti. Također donosi kratak opis utjecaja drugih okolišnih faktora na čovjeka, odnosno na naselja tijekom srednjeg vijeka. Napominje da su znatne intervencije čovjeka pojačane od 18. i 19. stoljeća. Nakon opisa područja koje proučava u poglavlju Oblikovanje regije donosi kratak pregled kako je prostor od antike (vremena Rimskog Carstva) i mlađih razdoblja kontinuirano imao ulogu pograničnog područja. Današnje pokrajine Slavoniju i Srijem promatra kao jednu cjelinu u kojoj se tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka osnovalo nekoliko županija. Kako kod čitatelja ne bi došlo do nedoumica i zbunjenosti autor jasno objašnjava razliku između pokrajine i županije. Možemo navesti primjer Srijemske županije i Srijema. U međuriječju Dunava i Save koje podrazumijevamo kao Srijem tijekom zadnjih srednjovjekovnih stoljeća bili su dijelovi ili cjelina dvije županije, Vukovske i Srijemske županije. Kroz poglavlje Postanak gradova (urbogeneza) u donjem međurječju jasno opisuje čimbenike koji su utjecali na procese nastanka i razvoja gradova. Između ostaloga navodi da se moraju promatrati utjecaji okolišnih faktora poput rijeka, poplavljivana područja uz rijeke, brda koja utječu na vojno-stratešku i gospodarsku funkciju pojedinog prostora, to jest grada i njegove okolice. Također stavlja i naglasak na procese u srednjovjekovnoj Ugarskoj kao važnim čimbenicima za nastanak i razvoj naselja u donjem međurječju. Za razliku od proučavanja istočnojadranske obale zbog nedostatka različite vrste povijesnih izvora, ali i procesa dugih trajanja poput vojnih prodora različitih skupina, utjecaja rijeka i šuma koji su se događali ne možemo govoriti o kontinuitetu urbanizacije od antike pa kroz srednji vijek. Unatoč tome iznosi zanimljivu tezu da dolazi do podudaranja nastanka i razvoja urbanih središta na mjestima gdje su bila antička naselja. Ovdje napominje da se to događalo i zbog značajki terena, a ne nekih društveno-gospodarskih kontinuiteta. U jednom od sljedećih poglavlja Kategorije urbanih mjesta: pitanje terminologije i kriterija razgraničenja donosi svojevrsnu kratku sintezu o terminima o srednjovjekovnim gradovima na temelju dosadašnjih radova, kategoriji naselja koja vrijede i za proučavano područje i koji se sve problemi javljaju kada se proučava i donosi kategorizacija urbanih mjesta. Na kraju poglavlja možemo pročitati o podjeli urbana naselja u skupine Gradovi (pripadaju i naselja Našice, Željanovci, Požega, Đakovo...), Trgovišta (pripadaju i naselja Seglak, Subotica, Velika, Aljmaš, Erdut, Morović, Nijemci, Sotin...), Trgovišta u nastajanju (možemo ubrojiti i naselja Čaglin, Opatovac...). Možda se za širu javnost nameće kao zanimljivije poglavlje Pojedinačni pregled gradova po županijama. U njemu se opisuju urbana naselja koja se dijele prema položaju u županijama. Tako se opisuju obilježja urbanizacije dva naselja iz Baranjske županije, jedno naselje iz Požeške županije, sedam iz Vukovske županije i osam iz Srijemske županije. Autor je zbog boljeg pregleda donio jasne smjernice, obilježja po kojima se promatraju urbana središta. Progovara se o: »...smještaju, najranijem poznatom spomenu i slijedu vlasnika naselja... pitanje samouprave i pravnog statusa, crkvenih ustanova, gospodarskih obilježja te obrambenih građevina.« Nakon pojedinačnog opisa pojedinog grada u poglavlju Pravni status, povlastice i gradska samouprava dodatno se objašnjava na temelju literature i autoru dostupnih izvora proces nastanka i razvoja pravnog statusa, povlastica i samouprave pojedinog naselja. Kako bi dodatno približio spomenute značajke donosi tablice s podacima. Neki su od donesenih podataka: Tko je izdao povlastice, koja su općinska tijela u određenom naselju u kojem stoljeću (razdoblju) i na osnovi kojih izvora se nalazi taj podatak i termini za naselja i stanovnike gradova u izvorima.

Također je autor Jelaš iznio podatke i o ulozi i položaju Crkve u poglavlju Crkvena organizacija i ustanove. O gospodarstvu, to jest trgovini, obrtu i poljoprivredi piše u poglavlju Urbano gospodarstvo. Jasno navodi o navedenim gospodarskim djelatnostima: »Zastupljenost i razvijenost gospodarskih djelatnosti ovisila je o geografskom položaju, prirodnim resursima, značaju i pravnoj uređenosti naselja te ekonomskim interesima njihovih vlasnika.« U sljedećem poglavlju Urbana demografija možete čitati o brojnosti, etničkoj slici stanovništva i društvenim skupinama. Napominje da je malo podataka o stanovništvu u njemu dostupnim izvorima. Iz toga razloga ne treba donositi nikakve konačne zaključke o stanovništvu što napominje i autor pa i čitatelj treba kritički promatrati iznesene teze, odnosno preporučljivo je da ih promatra kao pretpostavke. Možemo iznijeti tezu da je sve do sada spomenuto utjecalo na izgled urbanih središta o čemu je autor pisao u poglavlju Izgled grada, prostorna organizacija, urbana topografija. Kao i o prethodnim temama tako je i o ovome napomenuo da se teško može detaljno opisati. Na kraju uz popis izvora iz pojedinih arhiva koji može poslužiti budućim istraživačima opisane tematike u prilogima se nalazi osam karata. One mogu dodatno zainteresirati čitatelja koji se pomoću potonjih može informirati o položaju obrambenih građevina, prometne mreže i sajмова, crkvenih ustanova u gradovima, gradovima prema vlasništvu u 13. i 14. stoljeću i rasprostranjenosti sve četiri županije. Sve je karte izradila Jelena Boras na osnovi autorovih podataka.

Na temelju svega navedenoga možemo zaključiti da je knjiga Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku autora Danijela Jelaša osnova za istraživanje o zadnjim stoljećima srednjeg vijeka prostora Slavonije i Srijema. U prvom redu o nastanku i razvoju urbanih naselja pa i o međuodnosu između stanovništva navedenih naselja i drugih okolišnih faktora.

Mihael SUČIĆ